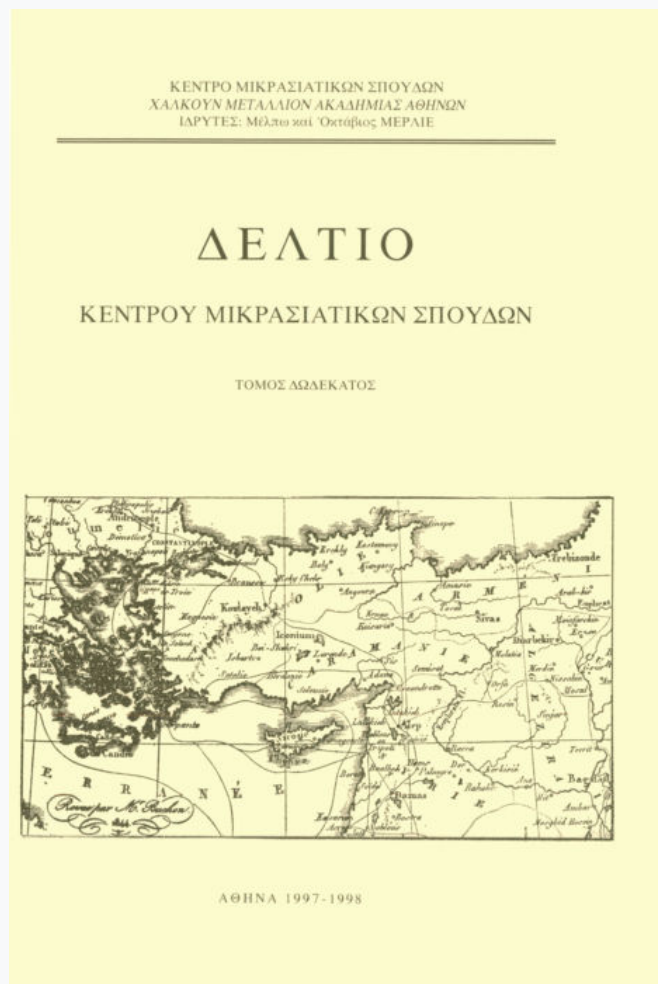


Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 12 (1997)



Μετονομασίες, εξαρχαϊσμός, εθνική ένταξη: Μικρά Ασία (19ος αιώνας)

Ιωάννα Πετροπούλου

doi: [10.12681/deltiokms.80](https://doi.org/10.12681/deltiokms.80)

Copyright © 2015, Ιωάννα Πετροπούλου



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πετροπούλου Ι. (1997). Μετονομασίες, εξαρχαϊσμός, εθνική ένταξη: Μικρά Ασία (19ος αιώνας). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 12, 169–188. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.80>

ΜΕΤΟΝΟΜΑΣΙΕΣ, ΕΞΑΡΧΑΪΣΜΟΣ, ΕΘΝΙΚΗ ΕΝΤΑΣΗ.

ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ (19ος αιώνας)¹

Μνήμη Ἀριστόξενου Σκιαδά

Λίγα προκαταρκτικά για την ἐπεξήγηση τοῦ τίτλου: Τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀνακοίνωσης αὐτῆς ἔχει μὲν νὰ κάνει μὲ τὰ ὀνόματα τοῦ περασμένου αἰῶνα, στὸν μικρασιατικὸ χῶρο, ἀλλὰ δὲν ἀναφέρεται στὴν ὀνοματοδοσία μὲ τὴν κλασικὴ ἔννοια, δηλαδὴ τὴν πράξη ποὺ δωρίζει στὸ νεοφερμένο βρέφος, ἓνα ἐφ' ὅρου ζωῆς βαπτιστικό. Θὰ ἐξετάσω τὸ φαινόμενο τῆς μεταβολῆς τῶν ὀνομάτων κατὰ τὴν ἐφηβικὴ ἡλικία.

Ἀλλὰ ἄς πάρουμε τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀρχή.

Α

Ἄτυπα, ἡ συνήθεια τῆς μεταβολῆς τῶν ὀνομάτων, προηγήθηκε τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰῶνα. Μαρτυρίες διάσπαρτες βεβαιώνουν ὅτι στὴ διάρκεια μιᾶς θητείας, στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ὁμάδας, κάποιοι υἱοθετοῦσαν νεόκοπα ὀνόματα: εἴτε διαβιοῦσαν στὰ ἐκκλησιαστικὰ καθιδρύματα, καὶ προσχωροῦσαν στὸ σχῆμα, εἴτε ὅταν —σπανιότερα— ὡς λαῖκοί, γίνονταν τρόφιμοι ἐνὸς σπουδαστηρίου. Ἡ ἐθιμικὴ αὐτὴ πράξη, στὸν ὀθωμανικὸ χῶρο, ὄχι μόνον νοσηματοδοτήθηκε μὲ ἰδιαίτερο τρόπο, ἀλλὰ καὶ συστηματοποιήθηκε στὴ διάρκεια τῶν μέσων τοῦ περασμένου αἰῶνα ὡς ἐργαλεῖο μεταβίβασης μιᾶς συγκεκριμένης ἐξελληνιστικῆς ιδεολογίας. Μᾶς ἐνδιαφέρει στὸ μέτρο ποὺ λειτούργησε πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἐμφύτευσης ἐθνικῆς συνείδησης στοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμούς.

Τὸ φαινόμενο τῆς ἐξαρχαΐστικης, μετονομασίας, ὡς ἐπιμέρους ἐκφραση τῆς στροφῆς στὸν εἰδωλωλατρικὸ κόσμο ποὺ συντελέστηκε στὰ προεπανα-

1. Στὴν προφορικὴ τῆς μορφῇ ἡ μελέτη παρουσιάστηκε ὡς εἰσήγηση στὸ Διεθνὲς Συμπόσιο: *Τὰ ὄρια τῆς ἀρχαίας κληρονομιάς· Ἡ διαχείριση τῆς ἀρχαιότητος ἀπὸ τὸν νεότερο Ἕλληνισμό* (Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 31 Ὀκτωβρίου–3 Νοεμβρίου 1996). Ἡ ἀναδρομὴ στὴν ἀρχαιότητα —ἔστω μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τοῦ νέου Ἕλληνισμοῦ, ἔφερε στὸν νοῦ τὴν ὀφειλὴ ἀπέναντι στὸν παλαιό, καλὸ δάσκαλο.

στατικά χρόνια, δηλώνει το σπάσιμο της συνέχειας, μιὰ αυτόνομη ἀπέναντι στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Ἡ τομὴ, τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ ἐορτολόγιο στὸν κόσμο τῆς μυθολογίας ἢ τὴν ἀρχαία ἱστορία, ἢ ἀντλήση ἀπὸ τὴ δεξαμενὴ τῶν παγανιστικῶν ὀνομάτων, δὲν συνιστοῦν στὴν γένεσή τους φαινόμενα αὐτοφυῆ: ὅπως ἔχει διατυπωθεῖ, οἱ ἀρχικὰ ρηξικέλευθες αὐτὲς κινήσεις συνδέονται μὲ τὸ εὐρωπαϊκὸ ρεῦμα τοῦ διαφωτισμοῦ. Φθίνοντας τοῦ διαφωτισμοῦ ἀπώλεσαν τὴ νεανικὴ τους ἰκμάδα, γιὰ νὰ ταυτιστοῦν μὲ τὴ συντήρηση, καὶ νὰ καταλήξουν σὲ τύπο νεκροῦ.²

Ἡ περιοδολόγηση τοῦ φαινομένου τῶν ἐξαρχαϊστικῶν μετονομασιῶν στὸν ὀθωμανικὸ χῶρο τὸν 19ο αἰ. ἀφορᾷ στοὺς ὀρθοδόξους κατοίκους του καὶ συμβατικά, μπορεῖ νὰ χωριστεῖ σὲ τρεῖς περιόδους. Τὸ χρονικὸ σημεῖο ἐκκίνησης τοποθετεῖται στὰ προεπαναστατικά χρόνια, τὶς πρῶτες δύο δεκαετίες τοῦ αἰῶνα κατὰ τὶς ὁποῖες ἡ συνήθεια γίνεται κτῆμα μιᾶς μικρῆς πρωτοπορίας —δὲν ξεπερνᾷ τὰ ὅρια μιᾶς μαθητικῆς συντροφιάς. Γεωγραφικὰ ἀνιχνεύεται σὲ κάποιες περιοχὲς τοῦ Αἰγαιακοῦ ἀρχιπελάγους, —τῆς *città liquida*, τῆς *ὕδατινης πόλης*, ὅπως τὴν ἀποκάλεσε ὁ Σπύρος Ἀσδραχᾶς— δηλαδὴ στὰ ἀστικοποιημένα κέντρα τῶν μικρασιατικῶν παραλίων, σὲ κάποια νησιά (Σμύρνη, Κυθωνίες, Χίος) ἀλλὰ καὶ στὴν ἴδια τὴν Κωνσταντινούπολη.³ Στὴ δεύτερη, τὴ μέση χρονικὴ περίοδο, τὸ φαινόμενο ἀποκτᾷ μεγαλύτε-

2. Ἡ θεωρητικὴ ὑποδομὴ τῆς ἔρευνας πολλὰ χρωστᾷ σὲ προσεγγίσεις παλαιότερων: Ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς πρῶτος ἀνέδειξε τὴν ἰδεολογικὴ διάσταση τοῦ φαινομένου. Οἱ μεταγενέστερες ἔρευνες δὲν ἀνέτρεψαν τὸ ἀρχικὸ σχῆμα: Λουκία Δρούλια, «Ἡ ἐθνικὴ παράδοση στὴν ὀνοματοθεσία καὶ ὁ Διαφωτισμός. Ἐνα παράδειγμα ἀπὸ τὴν Ἀχαΐα», *Μνήμων* 10 (1985), σσ. 187-210· Β. Κρεμμυδᾶς, «Πρόσληψη καὶ χρήσις τῆς Ἀρχαιότητος στὸν ἑλληνικὸ Διαφωτισμὸ καὶ τὸ εἰκοσιένα», *Ὁ δεκαπενθήμερος Πολίτης*, τευχ. 29, 13 Δεκεμβρίου 1996, σσ. 24-29. Βλέπε, τώρα, καὶ Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Ἡ παρουσία τῆς ἀρχαίας παιδείας μέσα στὴν νεοελληνικὴ συνείδηση, [1750-1850]» *Ἀπόψεις* 7 (1995), σσ. 14-15. Τὸ πραγματολογικὸ ὕλικό στὸ ὁποῖο στηρίζονται οἱ ὑποθέσεις ἐργασίας ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ ἐκτίθεται στὸ ἄρθρο τῆς Ἰωάννας Πετροπούλου. «Ὁ ἐξελληνισμός-ἐξαρχαϊσμός τῶν ὀνομάτων στὴν Καππαδοκία τὸν 19ο αἰῶνα», *Δελτίο τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 7 (1988-1989), σσ. 141-200.

3. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τοῦ εὐαρίθμου τῶν ὁπαδῶν ὅτι ὀρισμένα συμβάντα ποὺ ἀναφέρονται ἀπὸ τοὺς περιηγητὲς ὡς ξεχωριστά, μὴ ἀλληλοεξαρτώμενα φαινόμενα, γιὰ παράδειγμα παραστάσεις τραγωδιῶν στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὶς Κυθωνίες παραμονές τῆς ἐπανάστασης, πηγαίνουν ἀπὸ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ κέντρο, τὸ Ἑλληνομουσεῖο τῶν Κυθωνίων. Ἐκεῖ οἱ μαθητὲς τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου ξαναδίνουν ζωὴ στὰ ἀρχαῖα κείμενα: Ἡ *διάχυση τοῦ φαινομένου* λοιπὸν, εἶναι εἰκονικὴ. Βλ. σχετικὰ Α. F. Didot, *Alde Manuce et l'Hellénisme à Venise*, Παρίσι 1875, σ. 471, ὅπου ὁ λεπτομερὴς κατάλογος τῶν μετονομασιῶν καὶ τὸ σχετικὸ ψήφισμα στίς σσ. 472-473· Choiseul Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grèce*, nouvelle édition, τόμ. 2, Λουβρὲν 1847, σ. 117. Στὸ ξεκίνημα τῆς ἡσχέσης τῶν νεοελλήνων μὲ τὴν ἀρχαιότητα ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τὴ μεταμφίεση, τὴ μίμηση, τὸ παιχνίδι, τὴν θεατρικὴ πράξη, καθὼς αὐτὰ ὑπόκεινται στὴ μεταβολὴ τῶν ὀνομάτων, στίς ἀπαγγελίες, τὶς σχολικὲς παραστάσεις, τὴν ἐνδυμασία. Ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς ἀπο-

ρη ἐμβέλεια, γεωγραφικά ἐντοπίζεται στήν κυρίως μικρασιατική ἐνδοχώρα καί ἀναπτύσσεται σέ πολυαριθμότερα κέντρα παιδείας ἐκτεινόμενο ὡς τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ. Τέλος, οἱ μετονομασίες πού σημειώθηκαν μέ τὸν ἐκπατριισμό τῶν πληθυσμῶν, εἶχαν συλλογικό χαρακτήρα καί συντελέστηκαν στο ἑλλαδικό κράτος: ἐντάσσονται στήν τρίτη περίοδο.

Τὰ δύο ἀκραῖα χρονικά σημεία ἐδῶ ἀπλῶς θίγονται, ἐνῶ τὸ κύριο ἐνδιαφέρον μας ἐστιάζεται στίς ἐξαρχαϊστικές μετονομασίες πού σημειώθηκαν στο ἐνδιάμεσο διάστημα, τὸ ὁποῖο ὀρίζεται συμβατικά ἀπὸ δύο ἱστορικές τομές: τὴν Ἑλληνική Ἐπανάσταση καί τὴ Μικρασιατική Καταστροφή —ἐπομένως ἀναφέρεται στή μετὰ τὸ 1821 καί τὴν πρὸ τοῦ 1922 ἑκατονταετία.

Στὴ Μικρὰ Ἀσία ἡ μεταβολὴ τοῦ ὀνόματος εἶναι πρᾶξη ἰδεολογικά φορτισμένη: ἡ υἱοθέτηση ἑνὸς ἐξαρχαϊστικοῦ προσωπεῖου ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ νεοφώτιστου ἐγγράφεται σὲ ἓνα ἱστορικό περιβάλλον, ἀνομοιογενὲς γλωσσικά καί πολιτισμικά. Στὴν περιοχὴ μάλιστα τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, ὅπου ἐπιχωριάζει τὸ φαινόμενο τῆς τουρκοφωνίας, ἀκόμα καί ἡ ἐπιλογὴ ἑνὸς ἀπλὰ ἐλληνοπρεποῦς, *ὀθνεῖου* ὀνόματος, ὡς (πιθανή) οἰκειοποίηση μιᾶς ἄλλης ταυτότητας δηλώνει ἓνα σημεῖο τροπῆς τόσο στὴν ἀτομικὴ διαδρομὴ τοῦ φορέα ὅσο καί στὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς ομάδας.

Α.1. Προεπαναστατικά, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας, ἐπιδιώχθηκε νὰ ἀναχαιτιστεῖ τὸ ρεῦμα ἀποκαθήλωσης τῶν χριστιανικῶν ὀνομάτων μέ πατριαρχικὴ ἐγκύκλιο τοῦ Γρηγορίου Ε΄ τὸ 1819, ἡ ὁποία ἀσκοῦσε ἔλεγχο στὴν ὀνοματοδοσίαν κατὰ τὴν βάπτισιν. Ἔτσι τίς ἐπόμενες δεκαετίες, τὰ μυθολογικά ὀνόματα, ἐξοβελισμένα ἀπὸ τὸν ναό, θὰ διοχετευθοῦν ἀπὸ ἄλλον ἀγωγό: τὰ ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα θὰ ἀναλάβουν τὸν ρόλο τοῦ ἀναδόχου, εἰσάγοντας τὸ ἔθος τῶν ἐξαρχαϊστικῶν μετονομασιῶν κατὰ τὴν διάρκεια τῆς φοίτησης. Ἀρχίζουν νὰ λειτουργοῦν δηλαδὴ ὡς ἄλλα βαπτιστήρια, καί μέσα σὲ μιὰ ἀργὴ διαδικασίαν ἐκκοσμίκευσης, θεσπίζουν ἓνα εἶδος *μεταβάπτισης* πὺν τελεῖται ἐκτὸς τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ.

Α.2. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19οῦ αἰ. ὁ ἀλφαριθμητισμός, ἡ χειραφέτηση ὀλοένα μεγαλύτερου ἀριθμοῦ ἐγγράμματων ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, ἡ πύκνωση στίς τάξεις τῶν λογίων, καί ἡ διάδοση μιᾶς θύραθεν παιδείας θὰ οδηγήσουν —γιὰ πρώτη φορὰ— στὴ συγκρότηση τῆς λογιουσίνης σὲ ἓνα σῶμα τὸ ὁποῖο ἀπο-

δίδει τὴν ἔγκαιρη ἐπισήμανση τοῦ ἐξαρχαϊστικοῦ φαινομένου σὲ ἓναν εὐαίσθητο δέκτη —τὸν Κοραῖ, ὁ ὁποῖος τὸ σημειώνει ἤδη ἀπὸ τὰ προεπαναστατικά χρόνια (*Εἰσαγωγή στὸν Στράβωνα*, 1815). Θὰ μετατόπιζα τὸ ὄριο μιὰ δωδεκαετία πρὶν, στὰ 1803: ἔτσι προκύπτει ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἔκδοση τοῦ *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce*, σ. 44 κ.έ., ὅπου ὁ ἑλληνας λόγιος, στὴν Ἑταιρεία τῶν Ἀνθρωποληρητῶν, στο Παρίσι, ἀναλύνει ἐκτενῶς τὸ θέμα. Παρατηρώντας τὴν ἀλλαγὴ στὴν ὀνοματοδοσίαν τῶν πλοίων, καταγράφει τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ ἐορτολόγιο στὰ ὀνόματα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὡς ἀπότοκο τῶν ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ.

κτὰ συνείδηση τοῦ ρόλου του καὶ ἐπίγνωση μιᾶς ἀποστολῆς —ἐνῶ σημειώνονται παράλληλα ἀνακατατάξεις στὸ ἐσωτερικὸ τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ στρατολόγησις ἑλληνοφρόνων ἐθελοντῶν στὸν μικρασιατικὸ χῶρο γίνεται αἰσθητὴ μετὰ τὴν ἰδρύση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, ὅταν, ἓνα μικρὸ τμῆμα τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν ἀρχίζει νὰ ἔλκεται ἀπὸ τὸ νέο ἐθνικὸ κέντρο, τόσο κυριολεκτικὰ – γεωγραφικὰ, ὅσο καὶ μεταφορικὰ – ἰδεολογικὰ. Πρόκειται γιὰ μεσαῖα στελέχη κληρικῶν ἀλλὰ καὶ κοσμικῶν τὰ ὁποῖα ἐμφοροῦμενα ἀπὸ ἑλληνολατρία, ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἰδεῶδες, ἐπωμίζονται τὸ ἔργο τοῦ φωτισμοῦ —βλέπε «ἑξελληνισμοῦ»— τῆς Ἀνατολῆς παρεμβαίνοντας σὲ καίριους τομεῖς τοῦ ἐπιστητοῦ. Εἶναι οἱ ὀργανικοὶ διανοοῦμενοι τῆς ἐποχῆς γιὰ τὴ διαμόρφωση μιᾶς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς συνείδησης στοὺς ὀρθόδοξους πληθυσμοὺς ποὺ οἰκοῦν τὸν ὀθωμανικὸ χῶρο.

Τὰ ἀνθρωπονύμια μετατρέπονται, ἐξαρχαῖζονται, ὥς συνήθεια ποὺ περνάει ἀπὸ τοὺς ὀλίγους (ἐγγράμματος) σὲ ἓνα εὐρύτερο στρώμα (ἐγγραμάτων), δηλαδὴ στοὺς μέσους ὄρους —τοὺς σπουδαστὲς τῶν μεγάλων σχολῶν τῆς Πόλης, ἀλλὰ καὶ σὲ μικρότερο ἀριθμὸ *ἑλληνιζόντων* τῆς μικρασιατικῆς ἐνδοχωῶρας. Εἶναι ἀκριβῶς οἱ «ἐξαρχαῖσμένοι» ἀποφοῖτοι τῶν ἀστικῶν κέντρων τῆς πρώτης μεταεπαναστατικῆς περιόδου, δηλαδὴ τῆς δεκαετίας 1820-1830, ἐκεῖνοι ποὺ μεταλαμπαδεύουν τὰ προχριστιανικὰ ὀνόματα στοὺς —πολλαπλάσιους— νεοφώτιστους τῆς ἐπόμενης γενιᾶς, ἀπὸ τὴν δεκαετία τοῦ 1850 καὶ ἔξῃς.

Ἡ κληροδοσία ἐνὸς ἀρχαίου ὀνόματος στὴ δευτέρα αὐτὴ περίοδο τῆς συστηματοποίησης, εἶναι δυνατόν νὰ συνδεθεῖ μὲ τὴν περιοδολόγησι τῶν ἐθνικῶν κινήματων, ἔτσι ὅπως τὴν συνέλαβε ὁ Τσέχος ἱστορικός Miroslav Hroch. Σύμφωνα μὲ τὴ θεώρησή του, σὲ κάθε ἐθνικὸ κίνημα διακρίνονται δύο φάσεις. Στὴν πρώτη, οἱ ἐνέργειες τῶν ἀκτιβιστῶν προσανατολίζονται στὴ λόγια ἔρευνα, τὴ διάδοση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ γλωσσικές, πολιτισμικές, κοινωνικὲς καὶ ἱστορικὲς ἰδιαιτερότητες τῆς μὴ κυρίαρχης ὁμάδας. Στὴ δεύτερη, μιὰ νέα γενιά ἀκτιβιστῶν, προσπαθεῖ νὰ προσεταιριστεῖ ὅσο δυνατόν περισσότερους ἀπὸ τὴν ἐθνοπολιτισμικὴ τῆς ὁμάδα γιὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς μελλοντικοῦ ἔθνους.⁴ Στὴ μικρασιατικὴ περίπτωσι, δὲν ἔχουμε μόνον μιὰ ἀριθμητικὴ διεύρυνση τοῦ φαινομένου, ἢ τὴ γεωγραφικὴ του διάχυσι. Ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ αἵωνα καὶ ὕστερα, σὲ σχέση μὲ τὸ παρελθόν, εἶναι ἡ *ὀργανωτικὴ ἐνταξη καὶ συστηματοποίηση* τοῦ ἐθίμου τῶν μετονομασιῶν στὰ πολυπληθέστερα, πιά, σχολικὰ ἰδρύματα, ἔτσι ὥστε ἡ ἐξαρχαῖστικὴ διαδικασία, παύει νὰ ἐπαφίεται στὴν ἀτομικὴ προαίρεσι πρωτοπόρων δασκάλων —ἢ ἐρασιτεχνῶν.

Μὲ βάση τοὺς Καταλόγους ὀρισμένων μετονομασμένων σπουδαστῶν τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, καὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης, συμπε-

4. Miroslav Hroch, «Ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ κίνημα στὴν ἐθνικὴ ὁλοκλήρωσι», *Ἐθνικὸ κίνημα καὶ Βαλκάνια*, Ἀθῆνα 1996, σσ. 24-25.

ραίνουμε ότι, κατά κανόνα, τὰ ἥδη κεκτημένα τουρκογενῆ ὀνόματα, ἐξελληνίζονται. Καὶ ἀκόμη ὅτι στὴν μὲν πρώτη σχολή (μὲ κοσμικὸ/λαϊκὸ χαρακτήρα), ἐπικρατεῖ μιὰ ἀμιγῆς ἢ πεποιημένα ἐξαρχαϊστικὴ τάση, ἐνῶ στὴ δεύτερη (μὲ σεμιναριακὸ, θεολογικὸ χαρακτήρα) πλειοψηφοῦν τὰ μεσαιωνικά, βυζαντινὰ ὀνόματα.⁵

Α.3. Θὰ καταθέσω ἐδῶ ὡς ὑποθέσεις ἐργασίας ὁρισμένες παρατηρήσεις. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἡ τελετουργικὴ διάσταση τοῦ φαινομένου. Ἡ διαδικασία τῆς μετονομασίας, ἀπαιτοῦσε ἓνα ζεῦγμα πομποῦ καὶ δέκτη, τὸν ἀνάδοχο καὶ τὸν νεοφώτιστο. Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὡς πρὸς τὸ φύλο, οἱ πηγές δὲν μνημονεύουν περιπτώσεις γυναικείου ἐξαρχαϊσμοῦ, οὔτε καὶ μετὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς φοίτησης στὰ παρθεναγωγεῖα —ἀπ' ὅσο γνωρίζω.⁶

Εἶναι λοιπὸν πράξη κατὰ τὴν ὁποία ἓνας κατὰ κανόνα ἐνῆλικας, γένους ἀνδρικοῦ χρίζει ἓναν ἐφηβο, τοῦ ἰδίου, πάντοτε γένους. Πράγμα ἄλλωστε συμβατὸ καὶ μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση κατὰ τὴν ὁποία οἱ ἀνάδοχοι ὀφείλουν νὰ ἀνήκουν στὸ ἴδιο φύλο μὲ τὸν μέλλοντα νὰ βαπτισθεῖ.⁷

5. Οἱ συγκεντρωτικοὶ κατάλογοι, εἶναι μεταγενέστεροι καὶ ἀποτελοῦν συμπύλημα διὰ σπαρτῶν στοιχείων. Βλ. Ἰ. Πετροπούλου, *ὁ.π.*, σσ. 151-153 (Κωνσταντινούπολη) καὶ σσ. 170-171 (Καππαδοκία). Θὰ πρέπει νὰ σημειώσει κανεὶς ἐδῶ, ἐκτός ἀπὸ μιὰ γενικὴ ἱστορικὴ ὁρμή, καὶ τὸ ρόλο ποὺ διαδραμάτισε ἡ πνευματικὴ παρουσία τῶν δύο σχολαρχῶν στὰ ἀντίστοιχα ἰδρύματα. Ὁ Νεόφυτος Δούκας ἔγραφε μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Λογάρη (1835) ὅτι «ὡς ἄλλος Νῶε τὴν τὸν Ἑλλήνων γλώσσαν ὡς ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ ἐν τῇ κιβωτῇ διασώσαντα». Καὶ δὲν ἦταν μόνον ἡ συμμετοχὴ του στὴν *Κιβωτό*, τὸ μεγάλο ἑλληνικὸ λεξικὸ ποὺ πιστοποιοῦσε τὴν ἑλληνομάθειά του, οὔτε οἱ μελέτες ἢ τὰ ἐπιγράμματα ποὺ εἶχε ἐκδόσει, ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι μεταβίβαζε τὴν ἀρχαιογνωσίαν μὲ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὶς ἐξαρχαϊστικὰς μετονομασίας τῶν μαθητῶν του. Βλ. *Ἐθνικὸ Ἡμερολόγιον Βρεττοῦ τοῦ ἔτους 1869*, Ἀθήνα, σ. 605, ἀλλὰ καὶ Στίλπων Ι. Κυριακίδης, «Παρατηρήσεις περὶ τῶν νεοελληνικῶν βαπτιστικῶν ὀνομάτων» *Λαογραφία* 5 (1915) σ. 346. Γιὰ τὴν ἰδεολογικὴ στράτευση τοῦ Τυπάλδου βλ. Σπύρου Ι. Ἀσδραχά, *Εἰσαγωγή-σχόλια*—στό: Γεώργιος Τυπάλδος-Ίακωβᾶτος, *Ἱστορία τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας*, Ἀθήνα 1982, καθὼς καὶ Γεωργίου Δ. Μεταλληνοῦ-Βαρβάρας Γ. Μεταλληνοῦ, *Ἀρχεῖον Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, Σχολαρχία Κωνσταντίνου Τυπάλδου 1844-1864*, τόμ. 1, Ἀθήνα 1985· τόμ. 2 Ἀθήνα, 1987. Ἰωάννα Πετροπούλου, *ὁ.π.*, σσ. 154-155.

6. Οἱ λόγοι τῆς «παραμέρισης» τοῦ γυναικείου φύλου ἀνάγονται στὴ μακρὰ διάρκειαν. Ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡ μὴ πρόσβαση ἱκανοῦ ἀριθμοῦ γυναικῶν στὴν ἐκπαίδευση ὡς τὰ μέσα τοῦ αἵωνα. Ἀλλὰ καὶ ὅταν αὐτὸ συμβαίνει, γιὰ τὶς γυναῖκες τὶς καταγόμενες ἀπὸ περιοχές τουρκοφώνες δὲν προσλαμβάνει ἐξισωτικὸ χαρακτήρα, ἀλλὰ περιστασιακὸ. Ἡ ἄρση τοῦ ἐγκλεισμοῦ, ἡ ἐξόδος ἀπὸ τὴν ἐστία, γιὰ νὰ μάθῃ ἑλληνικά, τὴν υποχρεώνει νὰ μεταβιβάσει, σὲ δεύτερο στάδιο, τὴ γνώση αὐτῇ, καὶ μὲ ἐπανεγκλεισμό, νὰ ἀναθρέψῃ ἑλληνόφωνα παιδιά. Ἐπομένως ἓνα ἀρχαῖο ὄνομα θὰ ἦταν ἀνώφελο νὰ δοθεῖ ἀφ' οὗ ἦταν πράξη δίχως συνέχεια καὶ μὲ σχεδὸν μηδενικὸ-κοινωνικὸ ἐκτόπιμα. Ἄλλωστε, ὅπως παρατηρεῖ ἡ Α. Δρούλια, (*ὁ.π.*, σ. 189) στίς πρωτόγονες κοινωνίες οἱ γυναῖκες δὲν ὀνοματίζονται κύν, καὶ σὲ ἄλλες, προσαγορεύονται μὲ τὴν ιδιότητα ποὺ ἔχουν μέσα στὴν οἰκογένειαν (νύφη) ἢ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ συζύγου (κυρὰ Βασίλαιναι).

7. Σύμφωνα μὲ τὴν ὁρθόδοξην παράδοσιν οἱ ἀνάδοχοι ἐπιλέγονται μεταξὺ ἀτόμων τοῦ

Ὡς τόπος τέλεσης ὀρίζονται τὰ ἀρρεναγωγεῖα ὅπου ἡ μετονομασία διενεργεῖται *intra muros* —δηλαδή στὸ ἐσωτερικὸ κάποιου ἰδρύματος ἐνόσω ὁ βαπτιζόμενος ἔχει τὴν ιδιότητα τοῦ μαθητῆ ἢ τοῦ μαθητευόμενου. Ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ παλαιοῦ ὀνόματος δηλώνει τὴν ἐναρξη νέου σταδίου στὴ ζωὴ τοῦ νεοβάπτιστου, τοῦ *νεοφύτου* καὶ παράλληλα, σηματοδοτεῖ τὴν εἰσοδὸ ἐνὸς ἀκόμη μέλους στὸν κλειστὸ κύκλο τῆς ομάδας (ἐκπαιδευτικῆς, ἐκκλησιαστικῆς ἢ ἄλλης). Ἡ πράξη τῆς μύησης διενεργεῖται «ἐξῶθεν» καὶ «ἄνωθεν» (ἢ διαζευκτικά). Δηλαδή δὲν ἔχουμε παράδειγμα ομάδας ποὺ νὰ βαπτίζεται αὐτοβούλως, γιατί ὑποτάσσεται σὲ ἓνα κυρίαρχο ρεῖμα. Κατὰ κανόνα ὁ «ἀνάδοχος» παρίσταται μὲν σωματικά καὶ ἡ μετονομασία γίνεται πρόσωπο μὲ πρόσωπο ἀλλὰ εἶναι ἐκεῖνος ὁ *ἀπεξω*, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι προέρχεται ἀπὸ ἓναν διαφορετικὸ κόσμο, ὡς φορέας καὶ εἰσηγητῆς μιᾶς ἄλλης, ἀνώτερης παιδείας.

Στὶς ἐπαρχίες τοῦ Πόντου,⁸ τῆς Καππαδοκίας πρόκειται γιὰ ἐλλαδίτη, γιὰ κωνσταντινουπολίτη —ἢ ἀκόμα καὶ γηγενή— σὲ κάθε περίπτωση ὅμως, γιὰ ἄτομο ποὺ ἓνα διάστημα χρημάτισε λειτουργὸς κάπου ἄλλου, ἢ μετεκπαιδεύτηκε σὲ κέντρα τοῦ εὐρύτερου ἀστικοῦ χώρου τῆς ὁμογένειας.⁹

αὐτοῦ φύλου μὲ τὸν μέλλοντα νὰ βαπτισθεῖ. Ὁ κανόνας αὐτὸς ἰσχύει ἕως τὸν ἔκτο αἰῶνα, ὁπότε καὶ εἰσάγεται ὁ νηπιοβαπτισμός. Ὁ ἀνάδοχος, ὁ *χειραγωγός*, ἐπιτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο πράξη υἱοθεσίας. Ἡ ἐκκλησία κατέταξε τὸ μυστήριό στὰ μὴ ἐπαναλαμβανόμενα, καὶ ἀπέκλεισε τοὺς κληρικοὺς ὡς ἀναδόχους τοῦ χριστιανικοῦ βαπτισμοῦ.

8. Γιὰ τὸν Πόντο δὲν ἔχει ἐρευνηθεῖ τὸ φαινόμενο τῆς ἐξελληνιστικῆς ὀνοματοδοσίας. Εἶναι πάντως, βεβαιωμένη ἡ παρουσία του. Βλ. ἐνδεικτικὰ Φίλων Κενίδης, «Τὸ Φροντιστήριον τῆς Τραπεζοῦντος», *Ποντιακὴ Ἑστία*, ἔτος 9ο, τευχ. 2-3, Θεσσαλονίκη 1958, σσ. 4742-4743, ὅπου τοποθετεῖ τὸ φαινόμενο τῆς μετονομασίας στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. Βλ. ἀκόμη τὰ Βιογραφικὰ τοῦ Νικολάου Λιθοξόου [Τάσση], *Ποντιακὴ Στοά*, 1975-1984, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Παμποντιακῆς Ἐνώσεως, 1984, σ. 115. Ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ παρατηρήσεις τοῦ P. de Tchihatcheff, *Lettres sur la Turquie*, Βρυξέλλες-Λιψία, 1859, σ. 18. Διαπιστώνει στὴν Κερασούντα, τὴ συγχρονικὴ χρῆση χριστιανικοῦ/ἐλληνικοῦ καὶ μωαμεθανικοῦ ὀνόματος ἀπὸ τὸ ἴδιο πρόσωπο, δηλαδή τὴ διπλὴ ταυτότητα —καὶ ιδιότητα— τῶν κρυπτοχριστιανῶν τοῦ Πόντου: ὁ ἐμφανιζόμενος ὡς Σουλεϊμάν, ἱεροδιδάσκαλος τοῦ Κορανίου, εἶναι παράλληλα καὶ χριστιανός, Ἕλληνας παπᾶς μὲ τὸ ὄνομα Παρθένιος.

9. Στὸ Ἀρχεῖο Προφορικῆς παράδοσης τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν καταγράφεται ἓνας ἐπαρχιᾶκός καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ λιγότερο τελετουργικὸς τρόπος μετονομασίας. Ὁ πληροφορητῆς φέρει βασιλικὸ ὄνομα, Πύρρος, ἔχοντας ἀποδεχτεῖ —δεύτερη γενιά— τὸ ἐπώνυμο ποὺ ἓνας ἡπειρώτης δάσκαλος χάρισε στὸν πατέρα του. Ὁ ἐλλαδίτης, δὲν ἀνήκει στὴν κοινότητα, *ἐρχεται ἀπ' ἔξω*, καὶ μὲ τὴν πράξη του αὐτὴ καταργεῖ τὴ συνέχεια —τὴ γενεαλογικὴ ἀλυσίδα ποὺ ἐδραζόταν στὴν ἐπαγγελματικὴ ιδιότητα τοῦ κάλφα. Ἡ μαρτυρία, ἀπὸ τὸ Ἰντζέσου τῆς Καππαδοκίας [ἀρ. ΚΠ 78]: «Τὸ ὄνομά μας ἦταν Κάλφας-Καλφόγλου γιατί οἱ προπάπποι μας ἦτανε καλφάδες. Ὅταν ὁ πατέρας μας ἦταν μαθητῆς μᾶς εἶχαν φέρει ἓναν δάσκαλο ἀπὸ τὰ Γιάννενα. Μία μέρα τοῦ εἶπε τοῦ πατέρα μου ὅτι εἶναι σάν τὸν Πύρρο, τὸν βασιλιά τῆς Ἡπείρου, ἔτσι γιὰ ἀστεῖο. Τὰ ἄλλα παιδιὰ γιὰ νὰ τὸν πειράξουν τὸν ἔλεγαν Μπίρ, κι ἔτσι τοῦ ἔμεινε αὐτὸ τὸ ὄνομα.

Τὸ «ἄνωθεν» δηλώνει τὴν ἱεραρχία. Ὁ ἀνάδοχος, ἔχοντας ὁ ἴδιος ἥδη μετονομασθεῖ, εἶναι ἡλικιακὰ πρεσβύτερος. Ἀνήκει σὲ μιὰ ὑψηλότερη (ἐπαγγελματική/κοινωνική) βαθμίδα σὲ σχέση με τὸν ἔφηβο. Ὁ ἐκούσιος ἀποδέκτης τοῦ νέου ὀνόματος εἶναι σωματικά ἀλλὰ καὶ νοητικά παρὼν στὴ διαδικασία —καὶ στὸ σημεῖο αὐτό, ἡ μεταβάπτιση διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸν χριστιανικὸ νηπιοβαπτισμό: ὁ φορέας τοῦ εἰδωλολατρικοῦ ὀνόματος εἶναι σὲ θέση νὰ ἔχει συνολικὴ ἐποπτεία τοῦ γεγονότος.

Οἱ ὄροι ἀναπαγωγῆς τοῦ φαινομένου ἐξασφαλίζονται ἀπὸ προϋπάρχουσες πρακτικές. Μνημονεύεται ἡ συνήθεια ὅταν ἀπεβίωνε ἓνας ἄγαμος ἢ ἄτεκνος δάσκαλος, νὰ κληροδοτεῖ τὸ ἐπώνυμό του σὲ ἓναν ἢ περισσότερους νεαροὺς μαθητὲς του, στερουμένους ὀνόματος με τὴν συναίνεση τῶν ὑπολοίπων δασκάλων γιὰ νὰ μὴν λησμονηθεῖ.¹⁰ Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ συμπαράσφεται, ἐνίοτε, καὶ τὸ βαπτιστικόν. Ὁ ὄψιμος κτήτορας με αὐτὸν τὸν τρόπο, προικίζεται συμβολικά, με μιὰ πνευματικὴ περιουσία γιὰ νὰ γίνεῖ, με τὴν σειρά του, ὄχι μόνον ἀποδέκτης, ἀλλὰ καὶ δυνάμει χορηγὸς μιᾶς ἀρχαιολατρικῆς παιδείας.

A.4. Ἐκτοπὸ εἶναι ἓνα στοιχεῖο ἡθοποιῶν καὶ με τὶς δύο ἔννοιες. Με τὸ νέο ὄνομα δανεῖζομαι τὸ προσωπεῖο ἐνὸς ἄλλου, ὑποδύομαι κάποιον ἄλλον, ἀπαγγέλλω τὸν λόγο του καὶ σταδιακὰ μεταβάλλομαι: ἐντάσσομαι σὲ ἓνα νέο συλλογικὸ σῶμα ἀποδεχόμενος τὸ σύστημα ἀξιῶν μιᾶς πολιτισμικῆς ὁμάδας στὴν ὁποία τείνω καὶ θέλω νὰ ἀνήκω. Με αὐτὴν τὴν ἔννοια, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ θεωρήσῃ τὴν πράξιν τῆς μετονομασίας ὡς φαινόμενο *πολιτισμικῆς ἐπαγωγῆς, ἐκπολιτισμοῦ* (acculturation).¹¹ Ἡ πράξιν τῆς μετο-

“Οἱοι ἔλεγον, ἔρχεται ὁ Μπίρος». Παρατηροῦμε ὅτι τὸ τουρκικὸ ἐκτοπίζεται ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ καὶ ἐκεῖνο με τὴν σειρά του ἐκτοπίζεται ἀπὸ τὸ ἀρβανίτικο —πιὸ οἰκεῖο στὴν προφορικὴ γλώσσα. Τὸ ἀρχαῖο ἐπιβιώνει μόνον μέσω τῆς γραπτῆς, δηλαδὴ τῆς ἐπίσημης πολιτογράφησης στὰ ἀρχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους μετὰ τὸ 1922.

Ἡ κοινωνικὴ διάστασις καὶ λειτουργία τοῦ φαινομένου στὸ σχολικὸ πλαίσιο τῆς ἐπαρχιακῆς κοινότητος καθὼς καὶ ὁ προβιβασμὸς ποὺ συνεπαγόταν, διαγράφονται καθαρὰ στὴν περίπτωσιν τοῦ Βιζυνηοῦ: τὸ *Γιωργὶ τῆς Μιχαλίσσας* ἀπὸ τὴν Βιζὴ τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης ἐπρόκειτο ἀρχικά, με πρωτοβουλία τοῦ δασκάλου, νὰ γίνῃ Γοργίας. Κατὰ τὴν μαρτυρία τῆς μάνας του: «Ὁ νουνὸς του τὸ βάφτισε Γιωργί, καὶ πατέρας του ἦταν ὁ Μιχαλὶς ὁ πρᾶμματεντῆς, ὁ ἄνδρας μου. Μὰ κείνο, ἀκούς, ἐπρόκοψε καὶ πῆρεν ἓνα ὄνομα ἀπὸ τὰ περιγραμμάτων· καὶ τώρα, σὰν τὸ γράφουνε μέσ’ σταις ἐφημερίδες, δὲν ἤξεύρω καὶ ἐγὼ ἢ ἴδια, τὸ παιδί μου εἶναι μαθὲς ποὺ λένε, ἢ κανέναν φράγκος!» Ἐδῶ ἡ μετονομασία συνιστᾷ μετάβασιν ἀπὸ τὸ λαϊκὸ στὸ λόγιον πεδίο ὅπως παρατηρεῖ ὁ Π. Μουλλάς: Γ. Μ. Βιζυνηὸς, *Νεοελληνικὰ Διηγήματα*, ἐπιμ. Παν. Μουλλάς, ΝΕΒ, Ἀθήνα 1994, σ. νδ’.

10. Μανουήλ Ιω. Γεδεών, *Ἀποσημείωματα Χρονογράφου, 1800-1913*, Ἀθήνα 1932, σ. 127.

11. Ἡ ἐπιφύλαξις εἶναι μία. Ἐδῶ δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε με ἓνα ζεῖγος ἐλλαδίτη/μικρασιάτη ποὺ νὰ παραπέμπεῖ στὴ σχέση κυρίαρχου/κυριαρχούμενου, ἢ κατακτητῆ/ὑποτελοῦς με τὴν κλασικὴ ἔννοια, ἀφοῦ δὲν συγκροτοῦν ἀποικιακοῦ τύπου κοινωνία. Ὡστόσο, ἐντάσσεται σὲ δικτῶκο τύπου ἐκπολιτισμοῦ. Στὸ ἴδιο ἐξηγητικὸ σχῆμα ἐγγράφεται

νομασίας, ως τελετή μύησης, μπορεί μὲν θεωρητικά νὰ σημαίνει τὴν ἀφίξη τοῦ νεαροῦ ἀγοριοῦ σὲ μιὰ βαθμίδα ἡλικιακῆς ὠρίμανσης ἀλλὰ πρακτικά, ἐφαρμοσμένη στὸν συγκεκριμένο τόπο τὸν ὀθωμανικὸ χῶρο, ὑποδηλώνει καὶ τὴ δυνητικὴ του ἔνταξη σὲ μιὰν ἄλλη —φανταστικὴ ἢ πραγματικὴ— κοινότητα.

Τὰ στάδια ποὺ διανύει παρατέμπουν στὸν ὀρισμὸ ποὺ διατύπωσε στὶς ἀρχὲς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ὁ Arnold Van Gennep γιὰ τὰ rites de passage: ἀποκοπὴ ἀπὸ τὴν προηγούμενη κατάσταση, ὀλιγόχρονη ἀναμονὴ στὸ κατώφλι ἐνὸς νέου βιοτικοῦ κύκλου καὶ τέλος, προβιβασμὸς σὲ μιὰ ἱεραρχικὰ ἀνώτερη βαθμίδα. Πρόκειται δηλαδή, γιὰ ἓνα εἶδος *διαβατήριας τελετῆς*.¹²

καὶ ἡ ροπὴ πρὸς τὴν ἀρχαιολατρία τῆς ὁποίας μιὰ μόνον ἔκφανση ἀποτελεῖ ἡ μετονομασία. Βλ. σχετικὰ, Nathan Wachtel, «L'acculturation», *Faire de l'Histoire*, 1, sous la direction de Jacques Le Goff et Pierre Nora, Παρίσι 1974, σσ. 124-146 (ἑλληνικὴ ἔκδοσι: Ζὰκ Λὲ Γκόφ-Πιερ Νορά, *Τὸ ἔργο τῆς Ἱστορίας*, μετάφραση Κλαίρης Μιτσούτση, Ἀθήνα 1988, σσ. 39-65)· Ruggiero Romano, «Ἡ ἀμφίδρομη πολιτισμικὴ μεταφορὰ», *Τὰ Ἱστορικά*, τεύχ. 24-25, Ἀθήνα, 1996, σσ. 3-12.

12. Arnold Van Gennep, *Manuel de folklore français contemporain*, τόμ. 1, Παρίσι 1943, σσ. 111-114· *Dictionnaire de l'Ethnologie et de l'Anthropologie*, publié sous la direction de Pierre Bonte, Michel Izard, Παρίσι, P.U.F., 1991, τὰ λήμματα «rite», «rite de passage» (σ. 630, 633). Ὁ ὅρος χρησιμοποιοῦντο γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1909 ἀπὸ τὸν Arnold van Gennep, στὸ ὁμώνυμο ἔργο του *Les rites de passage*: Μνημονεύουμε πρόσθετα, ἐδῶ, τὴν ἐνδιαφέρουσα παρουσία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας (ἐπιβίωμα τῆς Ἀναγέννησης;) στὴν ὀνοματοδοσία τῆς λατινικῆς Δύσης. Στὶς τελετὲς ποὺ γίνονταν στὰ μεγάλα οἰκοτροφεία, ἀρρεναγωγεῖα, στὴν Γαλλία, τελετὲς ποὺ κρατοῦν ἀπὸ τὸ μεσαίωνα, ἀπονέμεται ἓνα καινούριο ὄνομα στοὺς πρωτοφερμένους σπουδαστές. Ὁ μεγαλύτερος, παίρνει τὸ ὄνομα τοῦ Mega, καὶ ὁ μικρότερος τοῦ Epsilon, σημειώνει ὁ Gennep (*Manuel de Folklore*, σ. 223). Πρέπει πάντως νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι στὶς ἑλληνικὲς πηγές, πουθενὰ δὲν ἀπαντᾷ ἀκριβὴς περιγραφὴ τοῦ τελετουργικοῦ. Ὡς στραβοῦμε πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ἀνεξερευνήτου γιὰ μᾶς —ισλαμικοῦ κόσμου: σὲ μιὰ περίπτωσι, ἡ βάπτισις λειτουργεῖ στὸ πλαίσιο τοῦ προσληπτικοῦ ἐνός Ἑλλῆνα στὴ μοαμεθανικὴ Ὁθωμανία, τὸν 13ο αἰῶνα— συγκεκριμένα τὴν προσχώρησή του στὸ τάγμα τῶν δερβισιδῶν. Χρὴ ἀναδόχον —σύμφωνα πάντα μὲ τὴν ἴδια πηγή, ἀναλαμβάνει ὁ ἡλικιακὰ καὶ ἱεραρχικὰ ἀνώτερος ποιητὴς Τζαλὰλ αλ-Ντίν Ροιμί. Τὸ περιστατικὸ διασωζεῖ ἡ θαυμάσια ἀφήγησις τοῦ Θιουάνον Ἀλὰ-ἄλ-Ντίν: Σπύρος Βρυώνης (*Ἡ παραμυθία τοῦ Μεσαίωνος*· Ἑλληνισμοὶ στὴν Μικρὰ Ἀσία καὶ ἡ διαδίκασία ἐξισλαμισμοῦ (11ος-15ος αἰ.), Ἀθήνα 1996, σ. 343, 584-5. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀπονομή τοῦ νέου ὀνόματος τὸ τυπικὸ περιλαμβάνει καθαρτήριο λουτρὸ, δημόσια ἀπαγγελία δόγματος τῆς πίστεως, παράσταση χοροῦ Μεβλεβήδων «σέμα», καθὼς καὶ περιτομὴ τοῦ προσλήπτου. Καὶ ἐδῶ ὅπως καὶ στὸν χριστιανικὸ κόσμον ἡ συμβολικὴ πράξις τῆς βάπτισις σηματοδοτεῖ τὴν ἔνταξη τοῦ νεοφώτιστου σὲ μιὰν ἄλλη κοινότητα —ὀθωμανικὴ αὐτὴ τὴ φορὰ καὶ ὄχι ἀκόμα ἔθνικη. Μιὰ μαρτυρία πρὸς τὴν ἄλλη κατεύθυνση δίνει ὁ Primo Levi (*Ἐάν αὐτὸ εἶναι ὁ ἄνθρωπος*, Μετάφραση Χαρὰς Σαρλικιώτη, Ἀθήνα 1997) ἀναφερόμενος στοὺς κρατούμενους τοῦ Ἀουσβιτς. Περιγράφει τὴν διαβατήρια πράξις χάραξης στὸ χεῖρ ἐνός ἀριθμοῦ: «Τὸ ὄνομά μου εἶναι 174 517: Μᾶς βάπτισαν· γιὰ ὅλη τὴν ὑπόλοιπὴ ζωὴ μας θὰ ἔχουμε τὸ νούμερο χαραγμένο στὸ ἀριστερὸ μας μερτάσο. Ἡ ἐπέμβασις ἦταν ἐλαφρὰ ἐπώδυνη καὶ ἐξαιρετικὰ γρήγορη: μπήκαμε στὴ σειρὰ καὶ ἕνας ἕνας, κατ' ἀλφαβητικὴν σειρά, περάσαμε μπροστὰ ἀπὸ ἓνα ἐπιδέξιο ἐκτελεστὴ, ἐφοδιασμένο μ' ἓνα ἐργαλεῖο μὲ λε-

A.5. Έπομένως, αν το θρησκευτικό βάπτισμα δίνει το χρίσμα του χριστιανού, εντάσσει το βρέφος στους κόλπους της ορθόδοξης κοινότητας, τότε η άπονομή ενός νέου ονόματος, ως άλλο βάπτισμα, χορηγεί μιὰ νέα ταυτότητα στον έφηβο που *εξαρχαίζεται*, τόν διαφοροποιεί από το σύνολο στο όποιο ανήκει και τόν εντάσσει —έστω νοερά— στην ελληνική έθνική κοινότητα —καθιστώντας τον έξαγγελο των όραματισμών της.¹³ Πράγματι, η μεθόδευση της τελετουργίας, κατά το δεύτερο μισό του 19ου αϊ. στο έσωτερικό των σχολών του μικρασιατικού χώρου, πραγματοποιείται στο πλαίσιο ενός ανερχόμενου ρεύματος έθνικισμού για να απαντήσει στις αυξανόμενες ανάγκες θεμελίωσης μιὰς ελληνικής συνείδησης. Στη διαδικασία μετάβασης από τόν οικουμενικό κόσμο, στόν κόσμο των έθνικων κρατών, η ανάσυρση της ελληνικής αρχαιότητας έχει έναν προφανή και λειτουργικό ρόλο να διαδραματίσει.

“Αν η κατασκευή της έθνικης ταυτότητας, εδράζεται, μεταξύ άλλων, σέ δύο άξονες, παρελθόν και μέλλον, πρέπει να πούμε ότι στην τελετουργία της μετονομασίας συνυφαίνονται και οί δύο χρονικές στιγμές. Προβολή στο παρελθόν με την επίκληση του προχριστιανικού κόσμου μέσω των όνομάτων, και προβολή στο μέλλον με την εξασφάλιση της διαδοχής, αλλά και με την *έννοια της αποστολής*. “Αλλωστε, μιὰ μεσαιανική διάσταση έμπερικλείεται στην ίδια την απόκτηση ενός ένδοξου ονόματος, που θεωρείται ότι οδηγεί στα μεγάλα πεπρωμένα.”¹⁴

πτότατ βελόνα. Τώρα αρχίζει η πραγματική μύηση: γιατί μόνο “δείχνοντας το νούμερο” παίρνεις τό ψωμί και τή σούπα. Χρειάστηκαν άρκετές μέρες και όχι λίγα χαστούκια και γροθιές, μέχρι να συνηθίσουμε να δείχνουμε άμέσως τό νούμερο, χωρίς καμία καθυστέρηση, για να μην παρεμποδίζεται η καθημερινή διανομή του συσσιτίου. Χρειάστηκαν μήνες όλόκληροι για να συνηθίσουμε στο άκουσμα των γερμανικών. Και για πολλές μέρες μετά, όταν από συνήθεια, μιὰ συνήθεια που έρχόταν από την προηγούμενη ζωή μου, έψαχνα τήν ώρα στο ρολόι του χεριού, τότε έβλεπα μόνο τό καινούργιο μου όνομα, τό διάστικτο γαλαζοπό νούμερο» (Levi, ό.π. σ. 31). “Η διαδικασία δηλώνει όχι τήν ένταξη αλλά τήν αποπομπή του άτομου από τήν κοινότητα. “Ο νεοσύλλεκτος γίνεται άπουνάγωγος του κόσμου των ζωντανών. “Η εγκατάλειψη του παλαιού ονόματος και η άντικατάστασή του από ένα νούμερο συνιστά μέρος μιὰς προγραμματισμένης άποπροσωποποίησης: “Μας άκοδνε να μιλάμε σέ διαφορετικές γλώσσες, άκατανόητες και άλλόκοτες σάν φωνές ζώων· μας βλέπουν ύποταγμένους, χωρίς μαλλιά, χωρίς όνομα, χωρίς άξιοπρέπεια, κάθε μέρα δαρμένους, κάθε μέρα περισσότερο έλεεινούς, [...]» (Levi, ό.π. σ. 148).

13. Έδώ υπόκειται η θεωρία του Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Λονδίνο, ²1994, τίτλος που στην ελληνική γλώσσα παρουσίασε ποικίλες μεταφραστικές έκδοχές. Με χρονολογική σειρά: Γ. Βαρουξάκης, «Φαντασιακές Κοινότητες και Μεγάλη Ίδέα» *Μνήμων* 13 (1991), σ. 197. “Ο Π. Μ. Κιτρομηλίδης, «Προθέσεις και ζητούμενα στην άνάλυση του έθνικισμού-Σχόλιο στην εισήγηση του Α. D. Smith», *Ίστωρ*, τόμ. 6, σ. 13, προτείνει τις *κατά φαντασίαν*, ή *φαντασιώδεις* κοινότητες. Πρόσφατα, τό 1997, ό ίδιος χρησιμοποιεί τό *νοερές κοινότητες*. Βλ. σημείωση 20.

14. Οί μεγάλες προσδοκίες ή μάλλον ή διάψευσή τους είκονογραφούνται ώραία στην

Α.6. Ἡ ἀρχαία κληρονομιά μεταβιβάστηκε στους Μικρασιάτες καταρχήν στα ἑλληνικά. Κλασικοὶ συγγραφεῖς, ἀπαγγελίες ἐθνικοῦ περιεχομένου κειμένων, στοιχειοθετοῦν μιὰ προγραμματισμένη μάθηση. Δόθηκε ἔμφαση στὸ στοιχεῖο τὸ προφορικό, τὴν ἀποστήθιση, καὶ κατὰ συνέπεια στὴ διὰ βίου ἀπομνημόνευση, μὲ τὴν ἐπανάληψη ἐνὸς λόγου ἐπιλεκτικὰ διασκευασμένου καὶ προσαρμοσμένου στὶς σχολικὲς (βλέπε ἐθνικὲς) ἀνάγκες.

Τὸ μέγα ζήτημα ἦταν ἡ διάδοση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας —τῆς σύγχρονης ἀλλὰ καὶ τῆς παλαιότερης— ὅπου αὐτὸ στάθηκε δυνατό, ἀφοῦ ἡ μετὰβαση στὴν ἀρχαία φωνὴ προϋπέθετε τὸ —συχνὰ ἀνολοκλήρωτο— στάδιο τῆς ἑλληνοφωνίας. Ὅσοι μετέβαλαν ὀνόματα, δηλαδὴ οἱ ἑλληνίζοντες λόγιοι τοῦ κέντρου, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους, ἐνδημοῦν στὴν Κωνσταντινούπολη, πρωτοστατοῦν στὸν ἀγώνα αὐτόν: ἐκδόσεις ἀρχαίων συγγραφέων, μεταφράσεις στὴν ὁμιλουμένη, ἀκόμη καὶ μεταγλωτίσεις, σὲ ἀρχαιότερη ἐκδοχή, κειμένων τὰ ὁποῖα θεωροῦν ὅτι χρῆζουν διορθώσεως, εἶναι μερικὲς δραστηριότητές τους.¹⁵ Παράλληλα, ἡ γλώσσα λειτούργησε ὄχι μόνον ὡς ὄχημα πού μεταφέρει μηνύματα ἀλλὰ καὶ παραδοσιακὰ ὡς αὐτοσκοπὸς —ἐνα πεδίο ἀσκήσης. Ρητορικὰ γυμνάσματα, κατασκευὴ ἐπιτύμβιων, ἐπιγράμματα στὴν ὁμηρικὴ, ἐκφώνηση ἀρχαίων γνωμικῶν, ἀκόμα καὶ ἀπαγγελία ὁλόκληρων τραγωδιῶν ἀπ' ἑξῶ.¹⁶

φράση τοῦ Ν. Σπηλιάδη —τὴν παραθέτει ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς: «Ἀκούει λοιπὸν κανεὶς καὶ τοὺς ἀχθοφόρους Σωκράτας καλουμένους!» (Ν. Σπηλιάδου, *Ἀπομνημονεύματα*, τόμ. 1, 1851, σ. 395).

15. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ στάση τοῦ λόγιου Κωνσταντίνου Εὐθύβουλη ὁ ὁποῖος ὄντας μαθητὴς ἐξαρχαίωσε τὸ ὄνομά του μὲ ἀνάδοχο τὸν Λογάδη, στὴν Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ πρὶν τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1830. Ὡς καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας στὴν ἴδια Σχολὴ ἐκδίδει στὴν Κωνσταντινούπολη τὴν τετράτομη *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* τοῦ Μελέτιου Μήτρου, τὸ 1853, διασκευάζοντάς τὴν ἐπὶ τὸ καθαρώτερον ὅπως δηλώνει στὴν σελίδα τίτλου τοῦ πρώτου τόμου. Δὲν παραλείπει νὰ σημειώσει, στὸν ὑπότιτλο τὰ ἑξῆς: *Συγγραφεῖσα μὲν ἑλληνιστί, μετὰ δὲ τὴν τελευταίαν τοῦ συγγραφέως ἐκδοθεῖσα χυδαῖστί...* μᾶλλον ὑπαινισσόμενος μιὰ ἐκδοχή τοῦ 1807, τοῦ Ἀνθίμου Γαζή. Βλ. Μανουὴλ Γεδεών, «Ἑλληνικὴς Ὁρθόδοξος Ἀνατολῆς Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία 1821-1925», *Πανελλήνιον Λεῖψωμα Ἑθνικῆς Ἐκατονταετηρίδος*, τόμ. 3, Ἀθήνα 1925, σ. 107. Καὶ ὁ ἐπίσης ἑξελληνισθεὶς Γαβριὴλ Σοφοκλῆς μεταφράζει τὸ 1858 τὸν *Περὶ Κτησιφώντος Λόγο* τοῦ Δημοσοθένη, στὴν καθαρεύουσα.

16. Τὰ παραδείγματα αὐτὰ συνιστοῦν πρότυπα. Μνημονεύεται λοιπὸν ὁ Γερμανὸς Ἀφθονίδης λόγιος ἀπὸ Φαναριώτικη οἰκογένεια, νὰ ἀπαγγέλει ὁλόκληρες σελίδες τραγικῶν καὶ ἄλλων ποιητῶν ἀπέξω, νὰ συνθέτει ἐπιγράμματα καὶ σαπφικὲς ᾠδὲς στὰ ἀρχαία. Στὰ 1882, διετέλεσε πρόεδρος ἐπιτροπῆς πού συνέστησε ὁ Ἰωακείμ Γ', γιὰ νὰ τακτοποιήσει τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ «συμφώνως πρὸς τὴν περισωθεῖσαν παράδοσιν καὶ νὰ ἀποκαθάρει αὐτὴν ἀπὸ τῶν παρεμφερησάντων ξενισμῶν». Ἀργότερα μάλιστα δημοσιεύει ἔργασια σχετικὰ μὲ τὸν Ὑμνο τοῦ Ἀπόλλωνος πού εἶχε ἀνακαλυφθεῖ στὶς ἀνασκαφὲς τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στοὺς Δελφοὺς, καὶ πρεσβεύει ὅτι ὁ ὕμνος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθεῖ πιστὰ στὴν εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ, ἀλλὰ μόνον στὴν ἀνατολικὴ-ἐκκλησιαστικὴ, πράγμα πού ἀποδεικνύει, κατὰ τὸν Ἀφθονίδη πάντοτε, ὅτι εἶναι

Ἡ ὀρθόδοξη Καππαδοκία, ἄργησε νά δεχτεῖ τὸ μήνυμα τῆς ἑλληνολατρίας. Ὡς τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ., ἀνίδεη γιὰ τὶς τάσεις πού ἔμελλαν νά παντρεύουν τὸν ἑλληνισμό μὲ τὸν χριστιανισμό παρέμενε καθηλωμένη, στὸ περιθώριο τῶν συζεύξεων πού ἐπιχειροῦσε ἡ ρομαντικὴ ἱστοριογραφία στὸ ἑλλαδικὸ κράτος. Στὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες, τὶς πολυεθνικὲς καὶ πολυθρησκευτικὲς, τὸ γλωσσικὸ ὑπέδαφος, πάνω στὸ ὁποῖο ἐπιχειρεῖται ὁ ἐμβολιασμός τῆς νέας ἑθνικῆς συνειδήσεως παρουσιάζει ἀντιστάσεις, καθὼς μητρικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ τουρκικὴ. Ἐχεῖ ἀρχίσει μιὰ ἀντίστροφη πορεία, στὰ μέσα τοῦ αἰῶνα, στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας τὰ ἑλληνικά, ἀπὸ γλῶσσα παιδείας (langue de culture) καλοῦνται νά πάρουν τὴ θέση τῆς προϋπάρχουσας μητρικῆς γλώσσας, τῆς τουρκικῆς, ἐκτοπιζόντάς την.¹⁷

Γι' αὐτὸ καὶ στὴν ἐνδοχώρα, τὸ μήνυμα τῆς ἀρχαίας κληρονομιάς, θὰ περάσει ἀναγκαστικὰ καὶ μέσα ἀπὸ τὴν καραμανλίδικη γραφὴ μὲ τὴ διάδοση τῆς τυπογραφίας. Ὑπάρχει ἓνα διπλό, παράλληλο ρεῖμα, τουρκικὴ γλῶσσα/ἑλληνικὴ γλῶσσα: ἐδῶ, ὅπως στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο, ὁ ὁλός τῆς τυπογραφίας γιὰ τὴ διαμόρφωση καὶ παγίωση τῆς ἐθνικῆς γλώσσας, γιὰ τὴ γονιμοποίηση στοιχείων ἑλληνικῆς παιδείας, στάθηκε καίριος.¹⁸ Θὰ ἐπιχειρηθῶν μεταφράσεις νεοελληνικῶν καὶ δυτικῶν ἔργων, θὰ τυπωθῶν στὴν καραμανλίδικη γραφὴ. Ἀλλὰ τὰ δημιουργήματα τῆς ἀρχαίας γραμματείας δὲν ἐκδίδονται ἀπευθείας ἀπὸ τὸ πρωτότυπο. Συνήθως ἡ ἀρχαία κληρονομία παρουσιάζεται μεταμφιεσμένη: Γιὰ παράδειγμα, ἀπὸ ἓνα νεοελληνικὸ ἔργο,

γνήσιο ἑλληνογενὲς δημιούργημα. Ὅλα αὐτὰ ὡς ἀπάντηση στὸν Τεοντόρ Ράιναχ πού μετέγραψε ἀρχαῖο μέλος στὴ δυτικὴ μουσικὴ: Γ. Α. Ἀρβανιτάκης, «Γερμανὸς Ἀφθονίδης, Ὁ τελευταῖος τῶν βυζαντινῶν λογίων», *Ἐπιφυλλίδες, ἐπιστῆμαι, τέχναι, ἱστορία*, τόμ. 2, τεύχος δ', Νοέμβριος 1929, Ἐλευθερουδάκης, Ἀθήνα, σ. 20, 25.

17. Τὸ φαινόμενο μιᾶς χρονικῆς ὑστέρησης στὸν ἐξελληνισμό συνδέεται μὲ ἐκεῖνο πού ὁ Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης ἀποκάλεσε *καθυστερημένο διαφωτισμό* (Ἡ Ἐξοδος, *Μαρτυρίες*, Β', ἐπιμέλεια Γιάννη Μουρέλου, εἰσαγωγὴ Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, Ἀθήνα 1928, σσ. λε'-λστ'). Ὁ ὅρος *Καθυστερημένη Ἀναγέννηση* ἀπαντᾷ, ἤδη στὸ ἔργο τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλου, *Πλάτωνος Τύχαι*, Ἀθήνα 1963. Ἐπειδὴ ἐνυπάρχει μιὰ χροιά ἀρνητικῆς, προτιμότερο, ἴσως, τὸ *ὄψιμος ἢ ὕστερος διαφωτισμός*. Ἐνδεικτικὸ τοῦ ἀργοῦ βηματισμοῦ τῆς Καππαδοκίας σὲ σχέση μὲ τὸν ἑλλαδικὸ καὶ βαλκανικὸ χῶρο εἶναι ὅτι ἐνῶ ἡ πατριαρχικὴ Ἐγκύκλιος τοῦ Γρηγορίου Ε' ἀναφέρεται ρητὰ ἐναντίον τῆς παγανιστικῆς ἀπόκλισης, μιὰ μητροπολιτικὴ ἐγκύκλιος τοῦ 1839, στὰ καραμανλίδικα, ἀνοίγει μέτωπο ἐναντίον τῶν *βαρβαρικῶν* ὀνομάτων (περσικά, τουρκομανικά, κ.λπ.) δίχως νά μνημονεύει διόλου τὰ εἰδωλολατρικά, ἑλληνικά, ἀφοῦ δὲν εἶχαν μπεῖ ἀκόμα σὲ χρῆση (Φ. Δ. Ἀποστολόπουλος, «Τρία ἔγγραφα τοῦ Κώδικα Ταβλοσούν, *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 1 (1977, σσ. 230-234).

18. Benedict Anderson, *Imagined*, σ. 44, 46· ἀλλὰ καὶ Lucien Febvre et Henri Jean Martin, *L'apparition du livre*, Παρίσι 1971, σσ. 439-452. Ἡ σημασία τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν μεταφράσεων καὶ τῆς μετάβασης ἀπὸ τὴ λατινικὴ στὶς ἐθνικὲς γλώσσες, ἀναδεικνύεται ἀπὸ τοὺς γάλλους ἐρευνητές. Ὑπογραμμίζεται ἡ χρῆση τῆς τυπογραφίας καὶ τῆς μετάφρασης ἀπὸ τοὺς εὐρωπαίους ἡγεμόνες γιὰ τὴ στήριξη τῆς ἐνοποιητικῆς πολιτικῆς τους.

τυπωμένο στά καραμανλίδικα διδάσκεται τὸ ἀρχαῖο κλέος— τὸν *Γεροστάθη*, τοῦ Λέοντα Μελά (1866). Ἀκόμη, σπαράγματα τοῦ ὁμηρικοῦ, προχριστιανικοῦ κόσμου φθάνουν στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ μέσα ἀπὸ δυτικὰ ἔργα ὅπως *Οἱ περιπέτειες τοῦ Τηλεμάχου* τοῦ Φενελόν, στὰ 1887. Ψήγματα ἀρχαιομάθειας μεταβιβάζονται ἀπὸ περιοδικὰ ἐντυπα ποικίλης ὕλης ὅπου ἀνταμώνουν —μεταξὺ ἄλλων— ὁ Λά Ροσφονκώ καὶ ὁ Φραγκίσκος ὁ πρῶτος, μετὰ τὸν Θεμιστοκλῆ καὶ τὸν Ἀριστείδη. Ὅσο γιὰ τοὺς μύθους τοῦ Αἰσώπου ποὺ ἐκδίδονται τὸ 1854, ἐκεῖ τονίζεται ἡ καταγωγή τοῦ συγγραφέα ἀπὸ τὸ *σαντζάκι τῆς Κιουταχείας*, τὸ *χωρίον Ἀμόριον τῆς Φρυγίας*. Τὸ ἀρχαῖο ἐνσωματώνεται στὴν παιδεία τοῦ μικρασιατικοῦ χώρου, τὸ οἰκειοποιῶνται, καὶ ἔτσι ὁ λογοποιοῦς γίνεται ὁμαίμος, ἕνας δικός τους.¹⁹

Ἐχομε ἐλάχιστα, ἀποσπασματικὰ δείγματα μιᾶς χειρόγραφης παράδοσης τῶν τουρκόφωνων χριστιανῶν. Γνωρίζουμε ὅμως ὅτι ἀποτολήθηκαν προσαρμογὲς μεγάλων κλασικῶν γιὰ σχολικὴ χρῆση. Δείγμα πολιτισμικοῦ συγκρητισμοῦ, ἀποτελεῖ μιὰ χειρόγραφη ἀνέκδοτη διασκευὴ τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Σοφοκλῆ, κείμενο ποὺ εἰκάζουμε ὅτι συντάχθηκε ἀπὸ κάποιον ἐκπαιδευτικό. Ἀπαθανατίζει τὸν διάλογο τῆς ἡρωίδας μετὰ τὸν τύραννο, σὲ ἕνα τεφτερί ποικίλης ὕλης, γραμμένον πρὸς τὰ τέλη τοῦ αἰῶνα, στὰ καραμανλίδικα.²⁰ Τέτοιον τύπον ἀπόπειρες δὲν ἔλαβαν ἐντυπὴ μορφή, δὲν μᾶς εἶναι γνωστὴ ἔκδοση ἀρχαίας τραγωδίας γιὰ τὸ τουρκόφωνο ὀρθόδοξο κοινόν.²¹ Ἴσως, ὁ-

19. Βιβλιογραφημένα: *Ὁ Γεροστάθης* (Salaville-Dalleggio, ἀρ. 154), *Οἱ περιπέτειες τοῦ Τηλεμάχου* (E. Balta, *Additions 1584-1900*, ἀρ. 78), μετάφραση ἀπὸ τὸ γαλλικὸ πρῶτότυπο. Βλ. στὸ ἴδιο, ἀρ. 20. *Ἀπάνθισμα...* ἔκδοση τοῦ 1844, μετάφραση ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, ὅπου οἱ δυτικοὶ μετὰ τοὺς ἀρχαίους συμπορεύονται. *Ὁ Αἰσώπος*, (Balta, ὁ.π., ἀρ. 34).

20. Ἀνάγνυρον Χρηστίδη, *Σημειωματάριο*, 1893-1908, ἀριθμὸς εἰσαγωγῆς Α/Α 197: περιγραφή του στὸ Ἰωάννας Πετροπούλου, «Χειρόγραφα πρὶν τὸ 1922 στὸ Κ.Μ.Σ.», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 2 (1980), σσ. 257-258. Περιλαμβάνονται ἐρανίσματα ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματεία, μετρικά, βίοι ἀρχαίων, Ὀμήρου Ὀδύσσεια, [Αραψοδία] μετὰ καλλιγραφικὴ ἀπόδοση ποὺ μιμεῖται τὴν ἐντυπὴ ἔκδοση, ἐπιγράμματα. Ὡς πρὸς τὰ καραμανλίδικα ποὺ περιέχονται στὸ χειρόγραφο διακρίνουμε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Σοφοκλέους Ἀντιγόνη, *Σκηνογραφία παιδικὴ συντετημένη*, δηλαδὴ διασκευὴ ἑπτασέλιδη, τὸ ἔργο Δάμων καὶ Φίντίας, *διάλογος παιδικὸς εἰς πράξεις τρεῖς καὶ τὸ δισάκιον τοῦ Αἰσώπου, κωμωδία παιδικὴ διπρακτος*. Παρακάτω, *Ὁ κατὰ φαντασίαν ἀσθενής*, ὁ μοιερικὸς ἥρωας. Γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ἡ οἰκείωση μετὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰσάγεται μαζί μετὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν παιδεία. Συχνὰ ἡ διοχέτευση εὐρωπαϊκῆς παιδείας ἀπὸ τὸν διάνυο τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ὁδηγοῦσε στὴν μετακένωση ἑνὸς συστήματος ἀξιών ποὺ παρέπεμπε στὸν ἐλληνικὸ ἐθνικισμό (P. M. Kitromilides, «Imagined Communities and Nationalism», *European History Quarterly SAGE* 19 (1989), σ. 167· στὰ ἐλληνικά ἀποδόθηκε: Νοερεῖς κοινότητες).

21. Ἡ ἀποψη αὕτη στηρίζεται στὴν ἐντυπὴ ἐκδοτικὴ παραγωγή ἔτσι ὅπως αὕτη καταγράφεται στοὺς ἑξῆ τόμους τοῦ συνόλου τῆς καραμανλίδικης βιβλιογραφίας (Dalleggio-Salaville, τόμ. 1-3 καὶ E. Balta, τόμ. 4-6).

πως ή μεταμφίεση που μόλις υπαινίχθηκα, ή έμμονη στόν προφορικό λόγο, στάθηκε ένας διάυλος έλευθερης έκφρασης, μιá λύση γιά τήν ίδια τή λογοκρισία ή γιά τόν φόβο της. Άσφαλώς έδω ύπολανθάνει τó χέρι του δασκάλου που εισάγει τά πρότυπα μετακενώνοντας τά ύψηλότερα έπιτεύγματα ενός πολιτισμού στούς μαθητές του.²² Η φιλελεύθερη λαλιά, δηλαδή τó νόημά της, διασώζεται άτόφιο, γιά νά άκουστεί στό σχολείο ενός χωριού χιλίων κατοίκων, τά Σύλλατα της Καλπαδοκίας: έκφωνείται στή ντόπια γλώσσα. Τά σύμβολα και οί πολιτικές προθέσεις είναι προφανείς —μās λείπει μόνον τó σημαντικότερο— ή μαρτυρία του δέκτη. Τι μπορεί νά σημαίνει γιά έναν τουρκόφωνο μαθητή ή εισαγωγή πολιτισμικών στερεότυπων άρχαιοελληνικής προέλευσης;

A.7. Πέρα από τήν προσήλωση στό πεδίο της γλώσσας, οί άνάδοχοι της αλλαγής τών ονομάτων, όσοι έμπνέονται από τó ιδεώδες της ένταξης στόν έθνικό κορμό, διευρύνουν τίς δραστηριότητές τους.²³

22. Είναι μαρτυρημένες έξαρχαΐστικες άπόπειρες τών δασκάλων στίς τουρκόφωνες περιοχές και από τó Άρχείο Προφορικής Παράδοσης του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. Δειγματοληπτικά άντιγράφω τó άφήγημα του Γιάννη Τσουρουκτιή, πρόσφυγα από τó Άνδρονίκι (χφ Α/Α 252, σ. 62). Άναπολεί τά παιδικά του χρόνια στήν γενέτειρα: «[Άρχαΐα] έπιγράμματα έσώζονταν στίς έπιτύμβιες πλάκες άρκετών τάφων που ήσαν στόν περιόλο της εκκλησίας. Ό [δάσκαλος] Ίωσήφ Μουσινάδης μās έστελνε νά άντιγράψουμε αυτά τά έπιγράμματα και μās βοηθοόσε στήν έρμηνεία τους. Πώς νά μñ είμαστε ξεφτέρια στα άρχαΐα ελληνικά; Και φαντασθήτε πώς ήσαν τουρκόφωνοι οί μαθηταί...».

23. Δέν είναι σαφές άν όλοι έμπνέονται από τó ιδεώδες της ένταξης στόν έθνικό κορμό. Άν δηλαδή ή άρχαιολατρία είναι μιá τάση κεντρομόλος ως πρós τó γεωγραφικό σημείο, τó έλλαδικό κράτος ή απλά και μόνον κεντρόφυγος μέσα σέ έναν (παρελθόντα) χρόνο. Στροφή στόν ελληνισμό δέν σημαίνει πάντοτε και στροφή στόν ίδιο τόν χώρο παρ' όλο που υπάρχουν άκραΐα παραδείγματα: Κωνσταντινουπόλιτες μετονομασθέντες/έξελληνισθέντες, όπως ή οίκογένεια Κωνσταντίνου Ίωνίδη [Ίπληξη], επενδύουν μεγάλα κεφάλαια στό νεότευκτο κράτος όπου αναπτύσσουν άγαθοεργές δραστηριότητες ως χορηγοί πρós τήν κατεύθυνση μιās έλληνοχριστιανικής παιδείας. Βλ. Άλ. Ρίζου-Ραγκαβή, «Κων. Ίωνίδης-Ίπληκτής», Έπιτάφειος λόγος», Νέα Πανδώρα, τόμ. 3, άρ. φύλλ. 67, Ίανουάριος 1853, σσ. 450-454. Άπό τήν άλλη όχθη, άκόμα και στίς άρχές του είκοστου αιώνα, ό πρόξενος Στ. Άντωνόπουλος παρατηρεί ότι οί λοξοκυντάζοντες πρós τήν Άθήνα είναι έλάχιστοι - δέν βλέπει κανένα αίσθημα πρόσδεσης με τήν Έλλάδα στούς μικρασιατικούς πληθυσμούς. Βλ. Στ. Άντωνόπουλος, Μικρά Άσία, Άθήνα, σσ. 16-17. Μαρτυρούνται ταυτόσεις πρós τó τέλος πιά, πρην τήν καταστροφή, όχι μόνον με παραστάσεις ξένων θιάσων με Άριοτοφάνη, αλλά και σχολικές εορτές, στό Όδεμήσι (Λυδία), ταμπλώ βιβάν με τήν Έλλάδα τυλιγμένη στήν Έλληνική σημαία νά έλευθερώνει τά παιδιά της: Όλυμπία Τσαλίκη-Τσάκωνα, Σκόρπιες μνήμες 1922. [Χειρόγραφο ΚΜΣ, Α/Α 504, σ. 22, 68.] Όπως άναφέρει στό βιβλίο της Μικρά Άσία 19ος αϊ. - 1919, Άθήνα 1977, σ. 392 ή Σία Άναγνωστοπούλου, στό τέλος του περασμένου αιώνα, ή όθωμανική διοίκηση προβαίνει στήν κατάσχεση βιβλίων, καθώς και στήν άπαγόρευση παραστάσεων από ελληνικούς θιάσους, παραστάσεις τών όποιών τó περιεχόμενο κρίνεται «πατριωτικό». Έτσι, «Κατόπιν προφορικής έντολής του κυρίου Πρέσβους πρós όν είχαν άποταθί

Γιατί τὰ ἴδια πρόσωπα πού μετονομάζονται, μετέχουν καί στὰ ἀνασκαφικά δρώμενα τῆς ἐποχῆς, καταρτίζουν νομισματικές συλλογές, τροφοδοτοῦν τίς κοινοτικές βιβλιοθήκες μέ κλασικὲς ἐκδόσεις²⁴ ἢ ἀκόμα, ἀρθρογρα-

ἡ Κυρία Αἰκατερίνη Βερώνη Διευθύντρια τοῦ ὁμωνύμου θιάσου, παρακαλοῦσα ὅπως τῇ ἐνεργείᾳ τῆς Β. Πρεσβείας ἐπιτευχθῇ ἡ ἀρθεῖσα ἀπὸ τοῦ θιάσου τῆς ἄδεια τῆς παραστάσεως τοῦ δράματος “Ἀντιγόνη” οὕτως τὸ χειρόγραφον κατεσχέθῃ τῇ διαταγῇ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Ἀστυνομίας [...], 1899. Γιὰ τὰ παλαιότερα χρόνια, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς, ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα «δὲν συμπλέκεται στὴ συνείδηση τῶν λογίων μέ ἓναν συγκεκριμένο πολιτισμό, δηλαδή τὸν ἀρχαῖον, εἶναι ἀπλῶς τὸ ὄργανο πού χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς λόγιους ὅταν συνεννοοῦνται μεταξύ τους ἢ ὅταν γράφουν. Εἶναι γλῶσσα πού δὲν τὴν νοιῶθουν νὰ στηρίζεται ἐπάνω σέ ἓναν χωροχρόνο· εἶναι παιδεία πού δὲν ἔχει σύνδεση μέ ἱστορία: παιδεία ἄχρονη. (Κ.Θ. Δημαρᾶς, «Ἡ παρούσα», σ. 11). Ἡ πορεία ἀντιστρέφεται ὅσο προχωροῦμε πρὸς τὸν 20ὸ αἰ. Καθὼς διευρύνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐλληνοφώνων, ἡ ἐλληνοφοροσύνη, προϊόντος τοῦ ρεύματος τοῦ ἐθνικισμοῦ, ταυτίζεται καί γεωγραφικά πλέον μέ τὸν ἐλλαδικὸ χῶρο.

24. Ἀπὸ χειρόγραφο, ἀνέκδοτο κατάλογο βιβλίων πού εἰσάγονται ὡς «Ἀνταλλάξιμα» στὸ Μουσεῖο Μπενάκη καὶ περιέχουν ὁρισμένους τίτλους ἀπὸ βιβλιοθήκες πού εἶχαν συγκροτηθεῖ στίς ἐκεῖ κοινότητες, ἀντιγράφω πρόχειρα καὶ μόνον ἐνδεικτικὰ κάποιους τίτλους πού δηλώνουν μιὰ ἄνωθεν μεταγχιζόμενη ἀρχαιογνωσία.

NEBSEXIP

297. Ὀμήρου Ὀδύσσεια, Κανταβριγία 1511.

363. Πολυβίου Μεγαλοπολίτου, Ἐκλογαὶ περὶ πρεσβειῶν, Ἀμβέρσα 1582.

216. Ἀριστοφάνους Κωμῳδία, Αὐρηλία [Ὁρλεάνη] 1607.

384. Ἐγχειρίδιον τῆς παλαιᾶς ἐλληνικῆς Ἱστορίας, Ἰάσιο 1841.

ΧΩΡΑ ΓΑΝΟΥ

324. Ἀριστοφάνους ἔργα, Βασιλεία 1532.

700. Εὐριπίδου Ἑλένη ὑπὸ Γ. Ἑρμάννου, Λιψία 1837.

705. Πινδάρου Ἐπη, Γότθη 1843.

711. Ὀμήρου Ἰλιάς, Λιψία 1854.

472. Α. Σμίτ, Ἴω. Ὀλυμπίου, Ἡθική τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ἀθήνα ²1901.

1203 Πλάτωνος Ἔργα, Βερολίνο χ.χ.

1211. Πλάτωνος Εὐθύδημος, Βερολίνο χ.χ.

ἄ.ἄ. Βίνκελμαν, Λιψία 1833.

ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

Ἀριστοτέλης, ἔκδοση Αὐρηλίας [Ὁρλεάνης] 1605.

ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΣΥΝΑΣΟΥ

455. Λέσσιγ, Λαοκόων, μετάφραση Α. Προβελέγγιου, 1902.

775. Κουζέν, Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, 1885.

ΔΙΧΩΣ ΕΝΔΕΙΞΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

122. Ἀπαντα Ἀριστοτέλους, Βασιλεία 1550.

565. Περιηγητῆς Ἀρχαιοτήτων Ἀθηνῶν.

648. Σοφοκλέους Ἀντιγόνη μεθερμηνευθεῖσα...

708. Μέθοδος περιέχουσα θεωρίαν πρὸς ἐκμάθησιν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς.

769. Ὀμήρου Ὀδύσσεια ὑπὸ Κ. Φιλαλήθους, χ.χ.

φοῦν γιὰ τὴν ἀνάγκη προστασίας τῶν ἀρχαιοτήτων, μετέχοντας στὴν συλλογικὴ συνείδηση ὡς θεματοφύλακες μιᾶς σπουδαίας κληρονομιάς. Ἡ ἔλξη ποὺ ἀσκεῖ τὸ νέο ἐθνικὸ κέντρο, ἡ πληθυσμιακὴ μετανάστευσις τοῦ Φαναρίου εἰς τὴν Ἑλλάδα (1848) διατηρεῖ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πραγματικὴ καὶ τὴ συμβολικὴ τῆς διάστασι, περικλείοντας καὶ τὸν ἀρχαῖο μῦθο τῆς. Γιὰ ὅσους δὲν ἦταν δυνατὴ ἡ σωματικὴ, γεωγραφικὴ, μετάβασις στὸ ἑλλαδικὸ κρατίδιο, ἡ μετονομασία λειτούργησε ὡς ὑποκατάστατο, τὸ ἀρχαῖο ὄνομα ὡς ἓνα νοερὸ ταξίδι στὸ χῶρο καὶ στὸ χρόνο.

B

B.1. Ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἀρχαιογνωσίας συγκροτήθηκε καὶ ἡ μνήμη. Ὁ χῶρος τῆς ἱστοριογραφίας —συγκεκριμένα τῆς τοπικῆς ἱστοριογραφίας²⁵— ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα κι ὕστερα σχεδιάστηκε σὲ ὀρισμένη προοπτικὴ: ἐποικίστηκε αἰφνίδια, μὲ προαιώνιους κατοίκους ἔτσι ὥστε νὰ ἀποκτήσουν τὸ ἀπαιτούμενο ἱστορικὸ βάθος οἱ ἀφηγήσεις ποὺ συντάχθηκαν ἀπὸ λόγιους μικρασιάτες.

Ἡ ἀρχαιολατρικὴ προσέγγισις ἐνθαρρυνόμενη ἀπὸ ἓνα κεντρικὸ ὄργανο, τὸν Ἑλληνικὸ Φιλολογικὸ Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος διαδραμάτισε διευθυντικὸ ρόλο στὶς προσπάθειες αὐτές, ἀπέβλεπε στὴν κατασκευὴ μιᾶς κοινῆς παρακαταθήκης, γιὰ νὰ ἀποδώσει στὰ πράγματα γλωσσικὴ, πολιτισμικὴ ὁμοιογένεια. *Ἡ ἱστορία εἶναι μιὰ πολὺ σοβαρὴ ὑπόθεσις γιὰ νὰ τὴν ἀφήσουμε στὰ χέρια τοπικῶν.*²⁶ Ὁ Σύλλογος ἐπιχείρησε νὰ ἡγηθεῖ μιᾶς ἱστοριογραφικῆς προσπάθειας ἡ ὁποία ἀθροιζόμενη ἔτεινε ἀπὸ τὸ ἐπιμέρους, τὸ περιφερειακὸ, πρὸς τὸ συνολικὸ, τὸ γενικὸ. Ἐπιχείρησε ἐνίστε, νὰ ὑπαγάγει τὴ συγγραφὴ τοπικῶν μονογραφιῶν στὸ γενικὸ ἱστορικὸ, τρισημιο, σχῆμα.²⁷

Οἱ ἐπαρχιακοὶ ἱστοριοδίφες, ὅταν δὲν ἀντιγράφουν ἀπευθείας τὸν Στράβωνα, ἀκολουθοῦν σύγχρονά τους οἰκεία πρότυπα —τὸν καππαδοκιῆς προέλευσης ἱστορικὸ Παῦλο Καρολίδη, γιὰ παράδειγμα. Οἱ συμπληρῆτες τῆς

ἄ.ἂ Ἱστορία τῶν Ἀρχαίων Ἑθνῶν, Κ.Δ. Σχινᾶ, 1845.

Ἐκδόσεις Λυγίας 1800-1900: 56 τίτλοι[488-544]: Ξενοφάνης, Ὀμηρος, Δημοσθένης, Αἰσχύλος, Ἰσοκράτης, Αἰσχίνης, Πausanias, Φιλόστρατος, Ξενοφῶν, Πίνδαρος, Σοφοκλῆς, Ἀριστοφάνης, Εὐριπίδης, Θουκυδίδης, Ἡλιόδωρος.

25. Γιὰ τὴν τοπικὴ ἱστορία βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Γενικὸ καὶ Μερικὸ, οἱ διαφορετικὲς ἱστορικὲς τύχες», Πρακτικά Δ' Συνεδρίου Ἑπτανησιακοῦ Πολιτισμοῦ. Ἀπὸ τὴν τοπικὴ ἱστορία στὴ συνολικὴ: τὸ παράδειγμα τῆς Λευκάδας, 15ος-16ος αἰ., Ἀθήνα 1996, σσ. 457-460· Σπύρος Ἰ. Ἀσδραχᾶς, «Ἀπὸ τοὺς ὀρίζοντες τῆς τοπικῆς ἱστορίας», ὅ.π., σ. 433· Maurice Godelier, *Anthropologie sociale et Histoire locale*, σ. 439.

26. Β. Παναγιωτόπουλος, ὅ.π., σ. 457 (παραφράζει μιὰ διατύπωση τοῦ Maurice Godelier).

27. Διαδικασία ποὺ τοποθετεῖται στὸ πλαίσιο μιᾶς ἐθνικῆς τελεολογίας: Σπύρου Ἰ. Ἀσδραχᾶ, «Ἀπὸ τοὺς ὀρίζοντες τῆς τοπικῆς ἱστορίας», ὅ.π., σσ. 434-435.

τοπικής πατριδογνωσίας αναζητούν στις κοιτίδες, τὸ ἀρχαῖο ὑπόστρωμα τῶν πόλεων.²⁸ Ἀποτέλεσμα: τὰ στοιχεῖα ποὺ καταγράφονται στὶς τοπικὲς ἱστορίες, σπάνια ἀναφέρονται σὲ ἐκεῖνο ποὺ οἱ συντάκτες τοὺς κατέχουν ἀπὸ αὐτοψία. Προβάλλουν τὸ ἀπώτατο παρελθόν, δὲν ἀναφέρονται σχεδὸν ποτὲ στὴ συγχρονία, ἀφοῦ ἡ ἀρχαιότητα ἔχει τὸ προβάδισμα ἐναντι τῆς πραγματικότητας. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἐπικαλοῦνται τὴν ἐποχὴ τοὺς εἶναι μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ τὴ συγκρίνουν μὲ τὴν ἀρχαία —πάγιο χρονικὸ ἄλλοθι χαρακτηριστίζει τὰ συγγράμματα τοῦ τύπου αὐτοῦ. Ἐπαρχιακὸς λόγιος, ὁ Ν.Σ. Ρίζος, συσχετίζει, ἀπὸ τὰ μέσα κιόλας τοῦ αἵωνα, ἐλικοειδεῖς χοροὺς ἀπομονωμένων καλπαδοκικῶν χωριῶν μὲ ἐκείνους τοῦ Θησέα —ιδεολόγημα ποὺ στάθηκε ἀνθεκτικὸ στὸ χρόνο.²⁹

Παρ' ὅλο ποὺ τὸ ρεῦμα τοῦ ἐξελληνισμοῦ καὶ τῆς ἀρχαιολατρίας βρῆκε λίγους πιστοὺς στὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ, δὲν στάθηκε δίχως ἀντίλογο ἀπὸ τοὺς ὀρθόδοξους χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἐκείνους ποὺ ἐμμένοντας στὶς καταβολές τοὺς δὲν ἐνστερνίστηκαν τὸ μήνυμα. Ἐνας τουρκόφωνος καλπαδόκης, ὁ Ἰωάννης Κάλφογλου, συντάσσοντας τὸ 1899 μιὰ *Ἱστορικὴ Γεωγραφία τῆς Μικρασιατικῆς Χερσονήσου* στὰ καραμανλίδικα, ἀπευθύνει-ται «στοὺς Ἀνατολίτες ὡς Ἀνατολίτης» ὅπως στὴν εἰσαγωγή δηλώνει.³⁰ Ὁ

28. Αὐτὸ ἀλλοστε ἀναζητοῦσαν καὶ οἱ δυτικοὶ ἀρχαιολογῶστες καὶ περιηγητὲς —ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἦταν ἐκεῖνος ποὺ κατεξοχὴν τοὺς ἔθελγε— ἰδίως τὰ παλαιότερα χρόνια. Ἐνδιαφέρον ἔχει ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψη, μέρος τῶν ὁδηγῶν τοῦ προεδρείου τῶν Dilettanti, στὰ 1736, πρὸς τὴν ἀποστολὴ τοῦ Richard Chandler ὅπου δηλώνονται σαφῶς οἱ κύριοι καὶ δευτερεύοντες στόχοι (ἀρχαῖο/σύνχρονο): Γ.Π. Σαββίδης, «Ὁ Μιλόρδος-Ποιήτης καὶ ὁ Συνταγματάρχης Τοπογράφος, Τζῶρτζ Γκόρντον Μπάιρον καὶ Οὐίλλιαμ Μάρτιν Λήκ», *Ἐποχές*, τεύχ. 43, Νοέμβριος 1966, σσ. 480-481.

29. Ν.Σ. Ρίζου, *Καλπαδοκικά*, Κωνσταντινούπολη 1856, σ. 99.

30. Πρόκειται γιὰ ἔργο βιβλιογραφημένο (Balta, ὁ.π., ἀρ. 103). Ὁ Κάλφογλου, γνωστὸς ὡς συντάκτης τῆς τουρκόφωνης ἐφημερίδας *Ἀνατολή*, ἔχει ἐκδόσει τὴν προηγούμενη χρονιά τὴν ἱστορία τῆς μονῆς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου στὸ Ζιντζιρετρε (Μονὴς Φλαβιανῶν) (Balta, ὁ.π., ἀρ. 100) στὰ καραμανλίδικα. Βλ. τώρα τὴν ὑπὸ ἐκδόση ἀνατύπωση, μὲ εἰσαγωγή καὶ μετάφραση Σταύρου Ἀνεστίδη, ἐκδόση τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν.

Στὸ ρεῦμα τοῦ ἐξελληνισμοῦ ἀπαντᾷ, ὅσο βαίνουμε πρὸς τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα, ἓνα ἀντίθετο ρεῦμα *ἐκτουρκισμοῦ*, τὸ ὁποῖο μποροῦμε νὰ ἐντοπίσουμε καὶ μέσα ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τῶν διγλωσσῶν ἐγχειριδίων λεξικῶν, μεθόδων κ.λπ. Ἡ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση ἐντάσσεται στὸ εὐρωπαϊκὸ ρεῦμα τῆς *λεξικογραφικῆς ἐπανάστασης* τοῦ 19ου αἵωνα ὅπως τὴν ἀποκάλεσε ὁ Anderson, ὁ.π., σσ. 70-72.

Θὰ ἦταν ἐνδιαφέρουσα μιὰ ποσοτικὴ καταμέτρηση τῶν ἔργων αὐτῶν γιὰ νὰ ἀνιχνευθεῖ τὸ πρὸς τὰ ποῦ κλίνει ἡ πλάστιγγα πρὸς τὴν ἐκμάθηση τῆς μῆς ἢ τῆς ἄλλης γλώσσας καὶ ποιά εἶναι ἡ ἐπιχειρηματολογία ποῦ προβάλλεται κάθε φορὰ. Τὸ θέμα εἶναι εὐρύ. Δειγματοληπτικὰ σημειῶνω δύο διαμετρικὰ ἀντίθετα παραδείγματα: Τὸ 1914 δημοσιεύεται ἡ *Κλείς τῆς τουρκικῆς γλώσσας. Διάλογοι πρὸς πρακτικὴν ἐκμάθησιν τῆς τουρκικῆς γλώσσας*, τοῦ Πανυλάκη Μελιτόπουλου, καθηγητὴ στὸ Ζωγράφειο (Balta, ὁ.π., ἀρ. 108). Τὸ ἔργο ἀπευθύνεται στὴν ἐλληνικὴ νεολαία καὶ ὁ συγγραφέας ἐπισημαίνει τὴν

Κάλφογλου, στην πορεία του ως έπαρχιακός λόγιος διανύει έναν δρόμο από το μερικό (τοπικό, καππαδοκικό) στο γενικό (ιστορική γεωγραφία της ευρύτερης περιοχής), παραμένοντας όμως πάντοτε στον κύκλο των όμοιγλώσσων. Αυτό είναι το αναγνωστικό του κοινό, οι όρθόδοξοι τουρκόφωνοι. Ή στάση του, ή επιλογή της *ανατολικότητας*, είναι ενδιαφέρουσα γιατί είναι συνειδητή: βρισκόμαστε στις παραμονές του νέου αιώνα, του εικοστού, και οι εξελληνιστικές ιδέες είχαν ήδη καρποφορήσει στον χώρο της παιδείας αλλά και της εκπαίδευσης. Ή συμπεριφορά του είναι απότοκο όχι άγνοιας, καθυστέρησης αλλά επιλογής. Και αν όντως οι *πραγματικοί παράδεισοι είναι οι άπωλεσθέντες παράδεισοι*, τότε ο ιδεολογικός μηχανισμός είναι διανγής. Οι τοπογραφίες που μας έδωσαν τα συγκεκριμένα στοιχεία για τις ιστορικές πραγματικότητες του περασμένου αιώνα, μπόρεσαν να συνταχθούν και έπομένως, να ανα-κατασκευαστούν, σε ελληνικό πιά έδαφος μόνον αφού οι ίδιοι οι τόποι είχαν χαθεί, μετά την όριστική τομή της προσφυγοποίησης των πληθυσμών. Ή εκ των ύστερων έκστρατεία οικοδόμησης της συλλογικής μνήμης επέτρεψε την καταγραφή της ιστορικής έμπειρίας του γενέθλιου χώρου.

B.2. Το ίδιο συνέβη και με τα τοπωνύμια. Πρίν τη μετοικεσία και ενώ οι πληθυσμοί βρίσκονταν στο μικρασιατικό έδαφος, το έργο της μετονομασίας, δηλαδή εξαρχαΐσμοι των τοπωνυμίων το έπωμίζονται λόγοι που αυτοτιτολοφορούνται με είδωλολατρικά όνόματα ήρώων και θεών. Πρὸς το τέλος του αιώνα, πρότειναν την καταγραφή και διατήρηση των παλαιών πολισμάτων, η κάλυψαν τα τουρκικά τοπωνύμια της περιοχής τους με άρχαιοπρεπή γλωσσικό μανδύα. Τα «βάρβαρα όνόματα» έπρεπε να αντικατασταθούν από άρχαιοελληνικά.³¹ Ουσιαστικά, ο σχεδιασμός της εξαρχαΐστι-

ύποχρέωση των Έλλήνων που κατοικοῦν στην Τουρκία να μάθουν την επίσημη γλώσσα του κράτους. Και ακόμη, το 1920, στο έορταστικό τεύχος της Έκατονταετηρίδας των Έκπαιδευτηρίων του Νέβσεχρ που εκδίδεται στην Πόλη (Balta, δ.π., άρ. 113), σημειώνεται η εξαφάνιση των τουρκικών ονομάτων από την πόλη του Νέβσεχρ, και παρατίθεται κατάλογος των υπό εξαφάνιση βαλτιστικών και των δύο φύλων —ό άπολογισμός έχει μελαγχολικό τόνο. Σίγουρα, το Νέβσεχρ, στάθηκε μιá πόλη όπου το τέλος του 19ου αιώνα είδε το σπάσιμο της αὐτάρκειας του χριστιανικού κόσμου: Το 1911 οι (πρώην) τουρκόφωνοι Νεαπολίτες με τον Πρόεδρο της Έφορίας και τον ευεργέτη των σχολείων οργαώνουν ταξίδι για να έπισκεφθούν εν σώματι την αιώνιαν Άκρόπολιν. Βλ. Γεωργίου Άσκητοπούλου, *Σελίδες εκ του σχολικού μου βίου*, Άθήνα 1957 [χφ. Κ.Μ.Σ., Α/Α128]. Στις καραμανλίδικες εκδόσεις, η συνήθεια να παρατίθενται, σε δίσηλο, οι όνομασίες, κρατάει από τα προεπαναστατικά χρόνια. Ό Δημήτριος Άλεξανδρίδης (*Πρόχειρο Λεξικό της Γραικικής και Τουρκικής Διαλέκτου*, 1812, σσ. 439-442) σημειώνει, πάντως κάποια είδωλολατρικά όνόματα. Από τα 58 όνόματα όκτώ έλκουν την καταγωγή από τους άρχαίους.

31. Ή έκφραση άνήκει στον άρχαΐζοντα Σμυρναίο λόγοιο Γ. Κ. Ύπερίδη, τέως Περγερόγλου. Βλ. Μιχ. Άργυροπούλου [Ρήγα Ραγιά], *Χρονικά της Άνατολής*, τόμ. 1, Άθήνα 1944, σ. 71.

κῆς ἐκστρατείας συντελέστηκε μὲν ἐκεῖ, στὸν χώρο προέλευσης, ἀλλὰ δὲν στάθηκε δυνατό νὰ ἐφαρμοστεῖ παρὰ ἐδῶ, στὸν χώρο ὑποδοχῆς.

Μὲ μιὰ πρώτη ἐκτίμηση θὰ λέγαμε ὅτι ὅσο οἱ ἄνθρωποι παρέμεναν στὶς ἐστίες τους, τὸ ἐγχείρημα ἐξαρχαϊσμοῦ τῶν τοπωνυμίων, ἀπέτυχε. Δὲν πέ-
ρασε ποτὲ στὴν προφορική λαλιά παρὰ τὶς προσπάθειες τῶν ἐγγραμμάτων
νὰ τὸ ἐπιβάλλουν στοὺς ἰθαγενεῖς πληθυσμοὺς μέσω τοῦ γραπτοῦ λόγου.
Γιατί καὶ ὅταν ἀκόμα δὲν ἦσαν ἀναλφάβητοι, εἶχαν ἐλάχιστη ἐξοικειώση μὲ
τὸ τυπωμένο κείμενο, μὲ τὴν ἐλληνική γλώσσα. Ὅσο γιὰ τὴν ἀρχαία γραμ-
ματεία, ἐξαιρέσει κάποιων λογίων, οἱ λοιποὶ δὲν ἦσαν σὲ θέση νὰ τὴν προ-
σεγγίσουν. Καὶ ἐνῶ δούλευε πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση ὁ ἐθνικισμὸς δα-
σκάλων καὶ κληρικῶν, δὲν εἶχε ὡς ἔρεισμα τὸ κρατικὸ δίκτυο μέσα ἀπὸ τὸ
ὁποῖο θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἐφαρμοστεῖ ἡ νέα ἐξαρχαϊστική ὀνοματοθεσία
—ὅπως ἀργότερα στὸν ἐλλαδικὸν χώρο. Τὰ παγανιστικὰ τοπωνύμια διασώ-
θηκαν (στὴν Ἑλλάδα), μετέωρα πιά, καὶ ἐκφωνήθηκαν σὲ ἄλλο ἔδαφος, ὅ-
ταν οἱ ἴδιες οἱ πόλεις (στὴν Μικρὰ Ἀσία) εἶχαν πιά ἐκκνωθεῖ.³²

Ὅσο γιὰ τὰ ἀνθρωπονύμια, ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, στὴ Μι-
κράσια, οἱ ἐξελληνιστικὲς μετατροπὲς ἀπέβαλαν τὸν ἐρημητικὸν τους χαρα-
κτῆρα, καὶ γίνονταν πιά *exiga muros*, ἐκτὸς τῶν εκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων.
Διαγράφοντας μιὰ ἀνιούσα πορεία ἔπαψαν νὰ ἀποτελοῦν ἀποκλειστικὸ
προνόμιο τῆς λογιουσύνης. Τὴν ἴδια περίοδο αἱρεται καὶ ὁ ἀποκλεισμὸς τοῦ

32. Ὅρισμένα, ὄζοντα λύχουν, δὲν ἐκφωνήθηκαν ποτέ. Ὁ Καισαρείας Εὐστάθιος Κλεόβουλος πλάθει τὸ τοπωνύμιον Ἀλνσιπόταμος τὸ 1874, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ ἀντικατα-
στήσει τὸ Ζιντζιντερέ, μοναστηριακὸ συγκρότημα, κέντρο τῆς χριστιανοσύνης. Ἐτυμολο-
γικά ἀνυπόστατο, ὤθεν ἀπὸ τὸ τουρκικὸ ζιντζιρ=ἀλνσιδα/καὶ ντερές, εἶναι ἀπὸ τὰ *ἄπαξ*
λεγόμενα. Δὲν ἐπικράτησε οὔτε στὸν γραπτὸ οὔτε στὸν προφορικὸν λόγον. Γιὰ τὴν δυσκο-
λία τῶν γηγενῶν νὰ προσφέρουν τὰ ἄνωθεν ἐξελληνισμένα/ἐξαρχαϊσμένα ὀνόματα τοῦ
χωροῦ τους ὑπάρχει μαρτυρία Ἐντιρλικιώτισσας ποῦ δηλώνει ὅτι τὴν λέξη Ἀνδρονί-
κιον ἔμαθαν νὰ τὴν λένε ὡς πρόσφυγες, στὴν Ἑλλάδα πιά (Ἰωάννα Πετροπούλου, «Ὁ
ἐξελληνισμὸς», σ. 192.)

Προσθέτω μιὰ προφορική μαρτυρία τοῦ γιατροῦ Ἀνδρέα Διονυσιάδη τὸν ὁποῖο καὶ
εὐχαριστῶ. Ἀφορᾷ στὴν μητέρα του Ἰφιγένεια Διονυσιάδου ἀπὸ τὶς Κυθωνίες ἡ ὁποία
ὡς διπλωματοῦχος δασκάλα φθάνει στὴ Θεσσαλονίκη μὲ τὴν Ἀνταλλαγή. Στὸ 19ο Δημο-
τικὸ Σχολεῖο Ἀγίου Θεράποντος Κάτω Τούμπας ὅπου ἐργάζεται ὁ Διευθυντὴς καταρτί-
ζει τὸ μαθητολόγιον, μεταφράζοντας, κατὰ τὴν ἐμπειρίαν του, τὰ ὀνόματα/ἐπίθετα τῶν
τουρκοφώνων μαθητῶν. Ἔτσι ὁ Ἀσλάνογλου γίνεται Λεονταρίδης καὶ τὰ λοιπὰ. Τὰ παι-
διὰ δὲν καταλαβαίνουν νὰ προσφέρουν τὰ νέα τους ἐλληνικὰ ὀνόματα καὶ ἐπαναφέρουν,
ἀπὸ μόνον τους, τὰ τουρκικά. Ἀργότερα μὲ αἴτηση στὴν Νομαρχία πολιτογραφοῦνται μὲ
τὰ ἐξελληνισμένα, πλέον, ὀνόματα. Οἱ μεταφραστικὲς ἐπιδόσεις εἶχαν ξεκινήσει ἀπὸ τὴν
Μικράσια καὶ πικνύσει ἀπὸ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Συντάγματος (1908) καὶ μετὰ —κατὰ
τὴν μαρτυρία τοῦ Γεωργίου Δοπρίδη, *Γκέλβερι*, Καβάλα 1952, σ. 5 (Χειρόγραφο ΚΜΣ.
Α/Α310) ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ καὶ τὸν νεολογισμὸν *ἐλληνοτουρκόφωνα* γιὰ τὰ μεταφρα-
στικὰ μίγματα ποῦ προέκυψαν. Οἱ Ἑλλαδίτες ἐφθασαν στὴν περίπτωση τῆς Μαυρικῆς
τῆς Τζελαλιώτισσας, νὰ μετατρέφουν τὸ ἐπώνυμό της Μιλλέτμπασα σὲ Ἐθνοπούλου
(Ἀρχεῖο Κ.Μ.Σ. φακ. 340, Τζεμίλ, Τζαλέας).

γυναικείου φύλου. Ἡ ἀριθμητικὴ διεύρυνση τοῦ φαινομένου φέρνει στὸ προσκήνιο τῶν μετονομασιῶν, γιὰ πρώτη φορὰ, ἄτομα γένους θηλυκοῦ.

B.3. Στὴ Δύση, ἡ ἀναστροφή μὲ τὴν ἀρχαιότητα ἐγγράφεται σὲ μιὰ μακροαίωνα συνέχεια. Ἡ ἐλληνικὴ παιδεία εἶτε ὡς στεῖρα μίμηση εἶτε ὡς δημιουργικὴ μετάπλαση, δὲν ἔπαψε ἴσως ποτὲ νὰ ἀποτελεῖ κληρονομιά καὶ συστατικὸ στοιχεῖο τῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων.³³ Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1922 στὴν μία γωνία τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου, στὴ βορειοδυτικὴ ἀπόληξή της, ἡ ὁμηρικὴ περιπέτεια ἀναβιώνει, καθὼς ἓνας νέος ἥρωας, ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν Πόλη τοῦ Φωτός αὐτὴν τὴ φορὰ, τὸ ἰδεατὸ του ταξίδι: ὁ ἄλλος Ὀδυσσεάς, τὸ λογοτεχνικὸ δημιούργημα ἑνὸς Ἰρλανδοῦ, τοῦ Τζέιμς Τζόυς, ἐμφανίζεται σὲ πρώτη αὐτοτελὴ ἐκδοσὴ στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα.

Ὁκτώ μῆνες ἀργότερα, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1922, στὴν ἄλλη γωνία τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου, τὴ νοτιοανατολική, στὴν ἐλληνικὴ γῆ, πατᾶνε τὸ πόδι τους οἱ πρῶτοι πρόσφυγες. Ἡ καταστροφὴ ἔχει συντελεστεῖ. Μὲ τὴν ἀφίξη τῶν Μικρασιατῶν, οἱ κρατικὲς ὑπηρεσίες φροντίζουν νὰ ἐξαρχαῖσουν ἢ νὰ ἐξελληνίσουν τὰ τουρκογενῆ ἢ καὶ τουρκόληκτα ἐπιθῆτα. Τὰ δύο αὐτὰ γεγονότα —τὰ ἐντελῶς παράταιρα— θὰ ἦταν δυνατό νὰ ἰδωθοῦν σὲ συμβολικὸ ἐπίπεδο, ὡς σημάδια ἀναβίωσης —ἢ μάλλον μιᾶς ἀένανης ἐπαναπροσλήψης ἀρχαίας κληρονομιάς, ποὺ συντήρησε ζωντανή, μὲ ἀφόρους τρόπους, τὴν μνήμη τοῦ προχριστιανικοῦ κόσμου ὅχι μόνον στὴν κοιτίδα, ἀλλὰ καὶ στὸν εὐρύτερο χῶρο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Μὲ τὴν Ἀνταλλαγή, τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος ἀποπειράθηκε νὰ ἐξελληνίσει καὶ ὅπου ἦταν δυνατό νὰ ἐξαρχαῖσει, ἀνθρώπους καὶ τόπους. Γιὰ τὰ ἄτομα ποὺ ἔχουν μόλις ἐκπατρίστει καὶ ἐπομένως ὑπαχθεῖ στὴν κατηγορία τοῦ πρόσφυγα, ἡ νέα ὀνοματοδοσία, στὸ ποσοστὸ ποὺ λειτουργεῖ, συνιστᾷ μιὰ διαβατήρια τελετὴ μὲ διαφορετικὸ, αὐτὴ τὴ φορὰ, περιεχόμενο. Παύει νὰ ὑποδηλώνει τὴ νοερή, φανταστικὴ ἐνταξὴ σὲ ἓνα ἐθνικὸ σύνολο —δὲν ἔχει πιά δυνητικὸ χαρακτήρα. Οἱ ἀποδέκτες τοῦ νέου ὀνόματος δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ἐγγράμματοι. Οἱ ἀνάδοχοι, οἱ ὀργανικοὶ διανοούμενοι ἔχουν ἀντικατασταθεῖ: ὁ ρόλος τῶν ὀραματιστῶν, ἔχει ἐκχωρηθεῖ σὲ κρατικούς, νομαρχιακοὺς ὑπαλλήλους. Ὁ ἐθνικὸς κορμὸς ἔχει πλέον συγκεκριμένη

33. Ὅριακὴ στιγμὴ τῆς διασταύρωσης τῆς ἐννοίας τοῦ πολιτισμοῦ μὲ τὴν ἰδία τῆς τὴν κατάργηση, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἡ ἀκόλουθη μαρτυρία. Στὸ Ἄουσβιτς, στὴν εἰσοδὸ τοῦ θαλάμου τῶν ἀερίων, ἓνας γέροντας, μπαίνοντας, ἀρχίζει νὰ χρησιμοποιεῖ τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικά, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὴν, ἐπίσης κρατοῦμενη, ἐλληνίδα ἑβραϊκῆς καταγωγῆς, Μπέρρυ Ναχμία. Ἦταν ἐλληνιστὴς, καθηγητὴς σὲ πανεπιστήμιο τῆς Οὐγγαρίας. Ὁ ἀρχαῖος λόγος, γέννημα ἑνὸς μεγάλου πολιτισμοῦ, διασταυρῶνεται στὰ χεῖλη τοῦ ἀγνώστου μελοθανάτου μὲ ἓναν ἄλλον, μεγάλο πολιτισμό, καθὼς, συνεχίζοντας τὴν εὐρωπαϊκὴν παράδοση τῶν humanitas ὁ κρατούμενος ἐκφέρει τὸ ρῆμα στὴν ἐρασμικὴ του ἐκδοχή. Βρισκόμαστε στὸ τρίστρατο, ἡ σύγκλιση τῶν δύο κόσμων στὸ κατώφλι τῆς βαρβαρότητας (Μπέρρυ Ναχμία, *Κραυγὴ γιὰ τὸ αὔριο*, 76859..., Ἀθήνα 1989, σ. 107).

υπόσταση: ένα υπαρκτό κράτος έχει πάρει τη θέση της νεφελοκοκκυγίας, της μυθολογικής Ελλάδας, προς την όποیان άλλοτε προσέβλεπαν κάποιοι υπήκοοι της ὀθωμανικής αὐτοκρατορίας.

Ἡ ἄρρητη συνθήκη, τὸ τίμημα τῆς ἐνσωμάτωσης τῶν ἐκπατρισμένων στὸν χῶρο ὑποδοχῆς ἦταν ἡ ἀπεμπόληση τῆς προηγούμενῆς τους ταυτότητας, ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ προγενέστερου ὀνόματος,³⁴ τοῦ παλαιοῦ ἑαυτοῦ, στὸ μέτρο ποὺ δὲν ἐπιβεβαίωνε τὸ κυρίαρχο ἰδεολόγημα τῶν νεοελλήνων —τὴν ἐθνοκάθαρση στὸ πλαίσιο μιᾶς τρισχίλιετοῦς ὁμοιογένειας.

34. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ παραλληλία. Μετὰ τίς σφαγές τῶν Ἀρμενίων, σὲ μιὰ ἀπὸ τίς χῶρες ὑποδοχῆς, στὴν Γαλλία, οἱ ἀρμενικῆς καταγωγῆς φορεῖς τουρκικῶν ὀνομάτων/ἐπιθέτων δὲν δικαιῶνται νὰ ἀπαλείψουν τὸ δευτερογενές τουρκόληκτο π.χ. Ἀβεδίκογλου γιὰ νὰ ἐπιστρέψουν στὸ (πρωτογενές) ἀρμενικὸ Ἀβεδικιάν. Ὅπως παρατηρεῖ ἡ Nicole Lapierre (*Changer de nom*, Παρίσι 1995) πρέπει νὰ ἀρκεστοῦν σὲ ἓνα κοινότοπο γαλλικὸ ὄνομα ὅπως λόγου χάρι τὸ Ντιμπουά. Βλέπε σχετικὰ τὸ ἄρθρο τοῦ Marc Petit, «S'appeler comme personne», ἐφημ. *Le Monde*, 6.10.1996, ὁ ὁποῖος καὶ χαρακτηρίζει τὴν ἀπαγόρευση αὐτὴ ὡς «ὀνοματολογικὸ βιασμό». Ὁ τίτλος τοῦ ἁρθροῦ ὑπαινίσσεται τὴν πρώτη μετονομασία στὴν ἱστορία, ἐκείνην ποὺ περιγράφεται στὴν ὁμηρικὴ Ὀδύσσεια, τὴν σκηνὴ Ὀδυσσεύα-Πολύφημου. Ὅσο γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἐνδιαφέρον θὰ ἦταν νὰ ἐρευνῆσαι κανεῖς κατὰ πόσο οἱ προσφυγογενιτινιὲς κράτησαν τὰ ὀνόματα καταγωγῆς στὴν πραγματικὴ τους ἐκδοχὴ ἢ τὰ ἐξάλειψαν σταδιακὰ γιὰ χάρι τῆς ἀρχαιοελληνικῆς. Ἐνδείξεις πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση δίνονται ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Σημερινῆς Ἐγκατάστασης τῶν Προσφύγων τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν.